

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
Odsjek za orijentalnu filologiju
Katedra za arapski jezik i književnost

**Migrantski narativi u književnim djelima al-Ṭayyiba Ṣāliḥa, Ġassāna
Kanafānīja i Ḥasana Blāsima**
(Završni master rad)

Kandidatkinja: Selma Šabanović

Mentor: prof. dr. Mirza Sarajkić

Sarajevo, 2021.

Sadržaj

Uvod.....	3
1. Migracije u arapskom svijetu – između surove stvarnosti i književne inspiracije	5
2. Al-Ṭayyib Ṣālih: Migracije s ciljem obrazovanja	11
2.1. Biografija.....	11
2.2. Arapske migracije u očima afričkog književnika	12
2.3. Postkolonijalni migrantski kontekst u romanu <i>Sezona seobe na sever</i>	13
3. Ğassān Kanafānī: Trajnost egzila i migracija	21
3.1. Biografija.....	21
3.2. 'Književnost otpora' kao palestinski migrantski narativ	22
3.3. Simboli migracija u noveli <i>Ljudi na suncu</i>	26
4. Ḥasan Blāsim: Migracije na početku trećeg milenijuma.....	34
4.1. Biografija.....	34
4.2. Sukobi u Iraku na prelazu dva stoljeća.....	35
4.3. Migrantski narativ u kratkim pričama Ḥasana Blāsima	36
Zaključak.....	45
الملخص	47
Izvori i literatura	48

Uvod

Roman kao prozna forma na scenu arapske književnosti stupa znatno kasnije nego što je to slučaj sa evropskom književnosti. Stoga, ako izuzmemo historijski roman koji se javlja nešto ranije, u arapskoj književnosti se prva prozna djela u formama kao što su roman, novela ili kratka priča javljaju početkom 20. stoljeća, a tek početkom druge polovine 20. stoljeća možemo govoriti o značajnim inovacijama na polju romana i kratke priče. Imajući u vidu da su ove prozne forme pružile nove mogućnosti izražavanja arapskim književnicima, oni se u svojim romanima bave raznolikim temama, a na temeljima koje su postavili raniji pisci diljem svijeta. Obzirom da je 20. stoljeće obilježeno migracijama u arapskom svijetu, ne čudi što se veliki broj autora odlučuje upravo na migrantski narativ u svojim djelima, što će biti i tema ovoga rada.

Arapski svijet obuhvata jedno ogromno geografsko područje te smo iz tog razloga za potrebe ovoga rada izabrali tri književnika i tri prozna djela iz različitih država arapskog svijeta kako bismo na vjerodostojan način prikazali i analizirali načine na koji su se arapski književnici bavili pitanjem migracija i migrantskim narativom. Djela koja smo odabrali za analizu migrantskih narativa u arapskoj književnosti jesu novela *Ljudi na suncu* palestinskog autora Ğassāna Kanafānija, zatim sudanski autor al-Ṭayyib Šālih i njegov roman *Sezona seobe na sever* i naposljetku irački autor Ḥasan Blāsim sa zbirkom kratkih priča *Ludak sa Trga slobode*. Također, djela pripadaju različitim ekonomskim, društvenim i historijskim okvirima. Tako nam autori kao što su Šālih i Kanafānī nude prikaz situacije u arapskom svijetu kada je riječ o migracijama tokom 50-tih godina 20. stoljeća, dok je Blāsim autor koji se bavi novijom historijom i radnja njegovih priča smještena je u vremenski okvir kraja 20. i početka 21. stoljeća.

Nakon kratkog osvrta na definisanje migracija i uspostavljanja veze između migracija i književnosti u prvom dijelu rada, u nastavku ćemo se baviti detaljnom analizom pojedinačnih djela. Obzirom da je svaki od autora pisao dijelom iz vlastitih životnih iskustava i događaja koje je preživio, prije analize samih djela osvrnuti ćemo se kratko na biografije autora. Nakon toga, ponudit ćemo osvrt na politički i vremenski okvir u kojem je djelo nastalo s ciljem jasnijeg shvatanja samog migrantskog narativa. Naposljetku, detaljnom analizom svakog od djela, prikazat ćemo na koji način su u djelima tretirana pitanja migracija i migranata i njihovih identiteta, odnosa prihvatanja i odbacivanja u društvu, pripadnosti jednoj zemlji i jednom društvu i slična

pitanja koja su značajna za analizu a koja ustvari čine jedno djelo migrantskim narativom. U svrhu analize, koristiti ćemo metodu komparativne analize, kao i historijsku i analitičku metodu. Za izvođenje krajnjih zaključaka poslužit ćemo se metodama indukcije odnosno dedukcije.

Cilj i doprinos ovoga rada jeste da sa savremene tačke stanovišta ponudimo analizu i interpretaciju migrantskih narativa u arapskoj književnosti te da na osnovu dostupnih teorija i saznanja predstavimo analizu motiva i simbola prisutnih u djelima a čije prisustvo zapravo čini ova djela migrantskim narativima.

1. Migracije u arapskom svijetu – između surove stvarnosti i književne inspiracije

Prema definiciji, migracije predstavljaju svako kretanje stanovništva iz njihovog mjesta prebivališta na neko drugo mjesto, unutar države ili van njenih granica.¹ S druge strane, pojam migrant² danas ima veoma široku upotrebu. Tako se migrant smatra krovnim pojmom koji nije definisan međunarodnim pravom, i koristi se veoma često za osobu koja se odseli iz svog uobičajenog mjesta prebivališta, bilo unutar svoje države ili preko međunarodne granice, privremeno ili trajno, iz mnogobrojnih razloga. Pojam uključuje niz različitih kategorija ljudi, poput radnika migranata, krijumčarenih i ilegalnih migranata, međunarodnih studenata i drugih.³ Prema UN-ovoj Konvenciji o statusu izbjeglica održanoj 1951. godine u Ženevi, migrant je osoba koja nije u mogućnosti ili ne želi da se vrati u zemlju porijekla zbog osnovanog straha od progona na osnovu rase, vjere, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj skupini ili zbog političkog mišljenja.⁴ Sedamdeset godina nakon Konvencije u Ženevi, možemo sa sigurnošću reći kako su se stvorile nove kategorije kao i razlozi migracija, kao što je naprimjer slučaj sa ekološkim razlozima.

Kategorije i pojmovi definisane na ovaj način na prvi pogled ne odražavaju značajnu vezu između migracija i književnosti, no historija kao i književnici koje je iznjedrila ukazuju da ova tvrdnja nije tačna obzirom da se književnost uvijek, između ostalih, bavila i društveno angažiranim temama što je slučaj i sa migrantskim narativima. Naročito komparativnim čitanjem i analizom književnih dijela koja se bave migrantskim narativom i migracijskih studija, može se puno toga naučiti i saznati. Stoga ćemo se, u nastavku ovoga rada, baviti upravo vezom između migracija i književnosti i šta je to navelo određene autore da pišu o migrantskim narativima.

Prije nego se počnemo baviti sličnostima između književnosti i stvarnih događaja odnosno historije, spomenut ćemo ključnu razliku između njih. O tome piše Edward Said⁵, koji kaže da,

---

¹ Key Migration Terms | International Organization for Migration (iom.int) <https://www.iom.int/key-migration-terms> (pristupljeno: 2. 4. 2021. godine)

² Obzirom da se ovaj termin koristi kao osnovni termin, a kako bismo izbjegli bilo kakve daljnje podjele i moguće negativne konotacije koje sa sobom nose termini kao što su 'izbjeglice', 'dijaspora' i slično, u ovom radu koristiti ćemo isključivo termin 'migrant'.

³ Key Migration Terms | International Organization for Migration (iom.int) <https://www.iom.int/key-migration-terms> (pristupljeno: 2. 4. 2021. godine)

⁴ UNHCR - What is a refugee? <https://www.unhcr.org/what-is-a-refugee.html> (pristupljeno: 2. 4. 2021. godine)

⁵ Edward Said je bio autor palestinskog porijekla, koji je veći dio svoga života proveo u SAD. Rođen je u Jerusalemu 1935. godine, a preminuo u SAD 2003. godine. Dobitnik je brojnih nagrada i priznanja. Radio je kao univerzitetski profesor na Univerzitetu u Kolumbiji. Autor je brojnih knjiga od kojih je svakako najpoznatija *Orijentalizam* (1978).

iako je istina da književnost i historija sadrže herojske, romantične, slavne, čak i trijumfalne epizode u životu prognanika, one samo predstavljaju napore da se prevlada tuga zbog otuđenja. Sve ono što osoba postigne u progonstvu trajno je potkopano zbog gubitka onoga što je zauvijek ostalo iza te osobe. Zbog toga Said upozorava na opasnost od estetizacije izgnanstva, jer kako kaže, izgnanstvo je primamljivo za razmišljanje ali užasno za iskusiti ga.⁶

Suprotan stav sa kojim se često susrećemo kako u popularnom mišljenju, tako i u književnosti, jeste predstava da migrant mora biti na rubu egzistencije, jadan, te psihički i moralno oslabljen, kako bi bio svrstan u tu kategoriju. Također, u današnjem svijetu, veoma često možemo primijetiti kako se migranti posmatraju kao 'drugi' u društvu, odnosno kao građani drugog reda iako govorimo o besklasnom demokratskom društvu. To je svakako jedna od posljedica predrasuda koje su se godinama formirale vezano za riječ 'migrant', ali i koncept migracije generalno. Prema ovom gledištu, dodatno se favoriziraju politička i ideološka shvatanja kao razlog migracije naspram ekonomskih ili ekoloških razloga. Ipak, svaka politička ili ekonomska kriza koja sa sobom nosi raseljavanje stanovništva također predstavlja period intenzivnog jezičkog aktivizma i književnog stvaralaštva.

Osim toga, postavlja se pitanje koja je svrha narativa koji se bave migracijama. Ukoliko pretpostavimo da nam etika ne dozvoljava da migrantske narative ograničimo isključivo na estetsku svrhu koja jeste jedna od, ali svakako ne i jedina svrha književnosti, ostaje nam da razmotrimo preostale moguće ciljeve i svrhu migrantskih narativa. I pored brojnih narativa koji govore o migracijama, i dalje se susrećemo sa brojnim predrasudama o migrantima, lošim tretmanom na koji nailaze tokom svojih putovanja kao i njihovom marginalizacijom u društvima. Iz toga zaključujemo da migrantski narativi ne pomažu značajno u razumijevanju ove populacije od strane čitalaca. Još jedno pitanje koje se potencijalno kosi sa etičkim načelima jeste da li je poželjno govoriti o migrantskim narativima i umjetnosti generalno, obzirom da je riječ o ljudima koji se najčešće nalaze u dehumanizirajućim uslovima, kao što je slučaj sa migrantima koji bježe od građanskih ratova ili iz okupiranih područja i slično. Pored toga, ako pogledamo unazad kroz historiju, iako nakon svih sukoba i ratova imamo djela iz književnosti koja govore o svim

---

Značajan je njegov naučni doprinos kolektivnom palestinskom narativu. Također se smatra jednim od začetnika postkolonijalne teorije.

⁶ Vidi više: Edward Said, „Reflections on Exile“ u: *Reflections on Exile and Other Essays*, Granta Books, London, 2001., str. 180.

nedaćama sa kojima se susreću migranti i raseljena lica, ipak ta djela nisu u stanju da spriječe neki od sljedećih oružanih sukoba koji će i dalje rezultirati migracijama ljudske populacije. Kako navodi Gallien, migrantska književnost nije (samo) književnost očaja koja se bavi moralnim licemjerjem Zapada, niti je samo oblik svjedočenja koji prikazuju traumatične događaje i traži hitnu intervenciju kao odgovor na izmišljenu „krizu“. Vremenski gledano, migrantska književnost seže dalje od prošlosti, nostalgije i traume, ali isto tako izvan sadašnjosti i mnogih njenih hitnosti.⁷

Iako ne postoji univerzalni odgovor na navedena pitanja, kroz analizu djela u tekstu doći ćemo do odgovora na neka od ovih pitanja. Tako nam, nakon čitanja Kanafānījeve novele *Ljudi na suncu*, postaje jasno da njen autor ima za cilj prvenstveno da digne glas protiv nepravde i tiranije cionističkog režima, ali i svakog drugog režima koji tlači ljudske nacije, a zatim i da, zajedno sa ostalim palestinskim piscima, kroz književnost pokuša da očuva i dodatno izgradi nacionalni identitet. Profesor sa Univerziteta u Massachusettsu, Salam Mir, u svome radu o palestinskoj književnosti objašnjava kako je historijski ishod okupacije bio potpuno poricanje postojanja palestinskog naroda i uspostavljanje druge države na teritoriji njihove domovine. Književna djela su rekonstruisala historiju koja se poriče i naglasila glas palestinskih migranata. Zbog toga su neke od uobičajenih tema palestinske književnosti: posljedice kolonijalnog stanja, utjecaj rasizma, dehumanizirajući osjećaj identiteta, iskorištenost iz zemlje i baštine, progonstvo i povratak i kulturni kolonijalizam.⁸

U pričama Ḥasana Blaāsima, u kojima se govori o nešto novijoj historiji, jasno vidimo izraženu potrebu da se podigne svijest o nejednakosti ljudskih prava, odnosno kako se koncept ljudskih prava mijenja kada govorimo o migrantima. Naime, pitanja identiteta, medija, migracija, različitosti i nacionalizma u Evropi ponovo postaju aktuelna nakon značajnih promjena na političkoj sceni koje su se desile od 1989. godine na ovamo kada je, nakon kolapsa Sovjetske Unije, ujedinjenja Njemačke i kraja Hladnog rata, uslijedio dolazak velikog broja migranata u Evropu i takozvani globalni kontekst 'rata protiv terorizma'. Ovi događaji su dodatno potakli potrebu za kulturnom integracijom u Evropi, a također su doprinijeli i porastu novih identiteta koji su se oblikovali kao odgovor na prisustvo migranata kao 'drugih' u evropskom društvu.

---

⁷ Claire Gallien, „'Refugee Literature': What postcolonial theory has to say“, *Journal of Postcolonial Writing*, Vol. 54, No. 6, 2018, str.725. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/17449855.2018.1555206> Pristupljeno: 1. 4. 2021. godine

⁸ Salam Mir, "Palestinian Literature: Occupation and Exile" *Arab Studies Quarterly*, Vol. 35, No. 2, 2013., str. 124. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/10.13169/arabstudquar.35.2.0110> Pristupljeno: 2. 4. 2021. godine.

Kulturalna različitost je uvijek bila jedna od karakteristika Evrope, ali je porast migracija i komunikacija dovela do različitih vrsta kulturnih i društvenih iskustava i formacija.⁹

Kategorije i vrste migrantskih narativa su brojne. Jedna veoma bitna podjela migracija, a prema tome i migrantskih narativa, jeste podjela na prisilne i dobrovoljne migracije¹⁰. Ovu distinkciju detaljnije ćemo prikazati kasnije u radu kroz analizu djela. Naime, autor al-Ṭayyib Šāliḥ, u svome djelu *Sezona seobe na sever*, nam predstavlja dvojicu likova, naratora i lik Mustafe Saida, koji putuju u kozmopolitski centar imperije London, s primarnim ciljem daljeg obrazovanja i takva vrsta kretanja predstavlja dobrovoljnu migraciju. S druge strane, likovi u djelu *Ljudi na suncu* prisiljeni su da pređu kuvajtsku granicu u potrazi za poslom, obzirom da su protjerani iz rodne Palestine, dok su brojni likovi iz zbirke kratkih priča Ḥasana Blāsima pod nazivom *Ludak sa Trga slobode* također prisiljeni da izbjegnu iz Iraka u kojem vlada nestabilno političko i ratno stanje, a čiji cilj je Evropa, i to najčešće skandinavske zemlje. U kontekstu migrantskih narativa kakvi su u ova dva navedena djela govorimo, dakle, o prisilnim migracijama.

Osim toga, bitno je naglasiti da u ovom radu između ostaloga govorimo o određenim vrstama migrantskih narativa, što nikako ne treba izjednačavati sa pojmom 'migrantska književnost', koji je znatno širi. Naime, migrantska književnost obuhvata i narative koji govore o iskustvima azilanata, zatim o migracijama zbog posla, ilegalnim migracijama, kao i radove autora u dijaspori koji nerijetko pišu i na nekom od evropskih jezika, i koji govore o iskustvima života van matične domovine ne samo generacije koja je migrirala nego i generacija koje su rođene u inostranstvu što predstavlja potpuno novu vrstu narativa i otvara nova pitanja. Razlog zašto se brojni autori tradicionalne migrantske književnosti odlučuju na pisanje na nekom od stranih jezika, najčešće jeziku zemlje u kojoj se autor nalazi, jeste što je društvo te zemlje zapravo njegova ciljana publika, dok se autori dijela koja govore o prisilnim migracijama odlučuju da pišu na arapskom jeziku jer je njihova ciljana čitalačka publika arapsko društvo odnosno stanovništvo čiji je maternji jezik arapski. Jedan od novijih trendova kada je riječ o migrantskoj književnosti jesu *harrāqa*¹¹ ili

---

⁹ Zala Volčić, „Media, Identities, and Immigrants: Arab Satellite Television in Italy”, *Medijska istraživanja: znanstveno-stručni časopis za novinarstvo i medije*, Vol. 12, No. 2, 2006., str. 64. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/22986> Pristupljeno: 22. 3. 2021. godine.

¹⁰ U novijoj književnoj kritici koriste se različiti termini i u arapskom jeziku, te se tako za književnost prisilnih migracija umjesto dotadašnjeg termina هجرة (hiġra) u značenju *putovanje, iseljenje*, u novijoj historiji književnosti koristi termin تهجير (taġġir) u značenju *prisilno iseljenje ili migracija*.

¹¹ Od glagola حرق u prvoj vrsti, sa prijedlogom ب, što u prijevodu znači *spaliti, sažeci*. Preuzeto iz: Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, Rijaset IZ u Bosni i Hercegovini, Izdavački centar El-Kalem, Sarajevo, 2004., str. 285.

harraga narativi, koji govore o migrantima koji ilegalno migriraju sa područja Sjeverne Afrike u Južnu Evropu, usput paleći svoje lične dokumente. U ovoj vrsti migrantskih narativa ruši se slika idealizirane Evrope, kao krajnjeg cilja migracija, koja je do tada bila prisutna u arapskoj književnosti.¹²

Važno je napomenuti kako su, unutar moderne arapske književnosti, migranti stvarali zasebne pravce i poetiku, koja je mnogostruko utjecala na razvoj i inovacije arapske književnosti. Najistaknutija književnost koju su razvili arapski književnici migranti jeste književnost koja je nastajala uglavnom u SAD u periodu između dva svjetska rata, a koja je poznata kao književnost emigracije ili književnost *mahğara*. Njihov doprinos prvenstveno se ogleda u tome što su djelovali organizirano, kao škola, izvan matičnih zemalja, u prijelomnom periodu razvoja arapske književnosti. Književnici mahdžera su se otvorili utjecajima stranih književnosti i jasno iskazali otpor prema dominirajućem tradicionalističkom pjesništvu koje je još uvijek zauzimalo važno mjesto u arapskim zemljama, na taj način doprinoseći daljem oblikovanju arapske književnosti.¹³

U kontekstu moderne Evrope ali i cjelokupnog današnjeg svijeta, pored migracija, bitno je spomenuti i koncept globalizacije. Naime, globalizacija ne samo da je u potpunosti izmijenila ideal o homogenoj nacionalnoj kulturi unutar granica jedne države, nego je i utjecala na pojmove kao što su migracija, mediji, državljanstvo i pripadanje. Unutar evropskih društava postoji poseban vid heterogenosti koja je posljedica kretanja populacija ali i rezultat kretanja slika i riječi, narativa i informacija. Ipak, u kontekstu modernog svijeta i globalizacije, migrantski narativi predstavljaju važan izvor za analizu i razumijevanje koncepta nacionalne pripadnosti, društva i identiteta.¹⁴ Shodno tome zaključujemo kako su narativi, uz pomoć različitih vidova komunikacije i razmjene informacija, doprinijeli kreiranju određene slike o migracijama i migrantima što je naposljetku dovelo do formiranja heterogenih društava širom svijeta. Osim toga, često se može čuti i oprečno mišljenje prema kojem je globalizacija zapravo doprinijela stvaranju novih granica kao i praksi odbacivanja migranata iz društava u koje dolaze. U praksi, pojačana globalizacija dovela je do

---

¹² Vidi više: Johanna Barbro Sellman, *The Biopolitics of Belonging: Europe in Post-Cold War Arabic Literature of Migration*, poglavlje 4: „Harraga Writing and the Legal Liminal in Mahi Binebine’s *Welcome to Paradise* and Youssef Fadel’s *Hashish*”, doktorska disertacija, Univerzitet u Teksasu, Austin, 2013., str. 135-174.

¹³ Vidi više: Esad Duraković, *Poetika arapske književnosti u SAD: prožimanje književnih tradicija*, Zid, Sarajevo, 1997.

¹⁴ Zala Volčič, „Media, Identities, and Immigrants: Arab Satellite Television in Italy”, *Medijska istraživanja: znanstveno-stručni časopis za novinarstvo i medije*, Vol. 12, No. 2, 2006., str. 64. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/22986> Pristupljeno: 22. 3. 2021. godine.

toga da se određeni prostori i zemlje predstavljaju otvorenima i gostoljubivima za određene ljude i nacije dok se pred velikim brojem migranata te iste granice zatvaraju i njihovo kretanje se ograničava.

U tom kontekstu možemo govoriti o fenomenu koji se danas također veoma često čuje u medijima a to je upravljanje migracijama. Ovaj fenomen podrazumijeva da države veoma pažljivo određuju kriterije koje osoba mora zadovoljiti kako bi ušla u državu i stekla pravo na boravak. Politika upravljanja migracijama najčešće sortira migrante prema njihovim vještinama potrebnim za ekonomski doprinos, što igra značajnu ulogu u daljem produbljivanju globalnih ekonomskih podjela i klasifikaciji migrantske populacije. Možemo utvrditi kako se ovakva politika krši sa definicijom i pravima migranata prema Ženevskoj konvenciji koju smo spomenuli na početku.

Još jedna bitna odrednica, kada je riječ o migrantskim narativima, jeste historijski okvir u kojem su djela nastajala, obzirom da su politička dešavanja, ekonomska situacija, književni pokreti i još mnogo faktora utjecali na način pisanja svakog od autora. Kada govorimo o arapskoj književnosti od početka druge polovine 20. stoljeća pa do danas, neizostavno je spomenuti i postkolonijalnu teoriju književnosti. Obzirom da je veliki broj zemalja arapskog svijeta bio pod kolonijalnom upravom neke od imperijalističkih sila tokom 19. i početkom 20. stoljeća, nakon stjecanja nezavisnosti javlja se problem (ne)mogućnosti dekolonizacije. Ovim pitanjem naročito se bavi al-Ṭayyib Ṣālih u romanu *Sezona seobe na sever*. Kada je riječ o migrantskoj književnosti i njenoj vezi sa postkolonijalnom teorijom, korpus migrantske književnosti arapskog govornog područja još uvijek se uglavnom izostavlja iz postkolonijalne rasprave uprkos kolonijalnom i orijentalističkom režimu intervencije i dominacije koju su SAD i Evropa nametali ovim dijelovima svijeta kroz historiju, i što u nekim dijelovima arapskog svijeta traje sve do danas.¹⁵ S druge strane, Said kao jedan od začetnika teorije postkolonijalne kritike u književnosti u svom najpoznatijem djelu *Orijentalizam* govori upravo o distinkciji između Okcidenta i Orijenta i tekovinama orijentalizma kao vjekovnog načina posmatranja i proučavanja Istoka kao 'drugog' od strane evropskih a kasnije i američkih orijentalista, o čemu će više biti riječi tokom analize romana *Sezona seobe na sever*.

---

¹⁵ Claire Gallien, „'Refugee Literature': What postcolonial theory has to say“, *Journal of Postcolonial Writing*, Vol. 54, No. 6, 2018, str.721. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/17449855.2018.1555206> Pristupljeno: 1. 4. 2021. godine

2. Al-Ṭayyib Ṣālih: Migracije s ciljem obrazovanja

2.1. Biografija

Al-Ṭayyib Ṣālih je rođen 1929. godine u Karmokolu, u Sjevernom Sudanu. Rođen je u periodu kada je engleska kolonizacija Sudana bila na vrhuncu, i upravo ta činjenica je obilježila njegovo djelo *Sezona seoba na sever* koje je objavio 1966. godine. Ṣālih je studirao na Gordon Memorial College koji je, nakon što je Sudan stekao nezavisnost, postao Univerzitet u Kartumu. Godine 1952. Ṣālih je i sam izvršio 'seobu na sjever' kada je oputovao u London gdje je i proveo veći dio svog života. Upravo je ova poveznica između njegovog života i života likova u romanu *Sezona seoba na sever* jedan od razloga zašto se bavimo njegovom biografijom. Ṣālih se u Londonu pridružio arapskoj redakciji BBC i postao direktor njenog dramskog programa. Kasnije je radio u Kataru, a zatim se pridružuje UNESCO timu u Parizu. Iako je većinu života proveo izvan Sudana, ostao je upamćen kao jedan od najistaknutijih književnika i simbola sjevernog Sudana, kao i tolerantne, saosjećajne sudanske kulture u čijoj osnovi pronalazimo sufijske elemente, a koju je potisnuo hronični militarizam koji je u Sudanu trajao nekoliko desetljeća. Kada je riječ o političkoj situaciji u Sudanu, Ṣālih je kritikovao nasljednu nedemokratsku vlast koja je upravljala Sudanom nakon stjecanja nezavisnosti. Također je žalio zbog političke podjele na Sjeverni i Južni Sudan, iako je u suštini razumijevao razloge koji su se krili iza te podjele.

Umro je u Londonu, 2009. godine. Kada je preselio, brojni Sudanci kao i ljubitelji književnosti širom svijeta su oplakivali njegovu smrt. Roman *Sezona seobe na sever* je njegovo najpoznatije i najviše prevedeno djelo.¹⁶ Ono što je karakteristično za navedeni roman jeste činjenica da je na našim prostorima preveden tri puta i to: u prijevodu Dalile Dizdarević 1995. godine pod naslovom *Vrijeme seobe na sjever*, izdavačka kuća Svjetlost u Sarajevu; zatim je 2000. godine objavljen prijevod Srpka Leštarića pod naslovom *Sezona seobe na sever*, u izdavaštvu izdavačke kuće Clio u Beogradu i to je prijevod koji je korišten u ovom radu za potrebe analize, i naposljetku prijevod Ahmeda Zildžića objavljen 2006. godine pod naslovom *Sezona seobe na sjever*, izdavačka kuća Vrijeme u Zenici.

---

¹⁶ Caroly Fluehr Lobban, „Commendatory Foreword“ (predgovor), u: Constance E. Berkley ur., *The Sudanese-Arab writer Tayeb Salih: a study of his journals, short stories and novels*, The Edwin Mellen Press, Wales UK, 2013., str. 1-2.

2.2. Arapske migracije u očima afričkog književnika

Prije nego pređemo na analizu dijelova romana koja nam prenose iskustvo migracije dvojice likova u romanu, kratko ćemo se osvrnuti na historijski kontekst Sudana u vrijeme kada je roman objavljen i koje su to okolnosti utjecale na migracije Sudanaca u tom periodu. Ključni momenat koji je značajno oblikovao Sudan kao državu ali i navedeni roman jeste dolazak britanske imperijalne uprave, i to u periodu posljednje četvrtine devetnaestog vijeka. Dolaskom britanske uprave u Sudanu se podižu prve željeznice i škole po jedinstvenom britanskom modelu, kakvu pohađa i Muṣṭafā Sa'īd u romanu, u nešto kasnijem periodu. Do objavljivanja ovog romana 1966. godine desile su se brojne promjene od kojih je ključna povlačenje kolonijalnih sila, prekranje granica afričkih država i promjene političkih sistema u brojnim afričkim zemljama, pa tako i u Sudanu. Međutim, ono što se nije promijenilo jeste siromaštvo većinskog stanovništva ovih zemalja kao i njihova zavisnost od bivših kolonizatora. Danas, Sudan je nominalno islamska država, a decenijama već traje građanski rat između islamskog sjevera i animističko-hrišćanskog juga. Sve ovo je dovelo do brojnih migracija sudanskog stanovništva u proteklom stoljeću. Također, do polovine prošlog stoljeća, jedini način da jedan Sudanac stekne univerzitetsku diplomu bilo je da otputuje u neku od evropskih zemalja i da se tamo fakultetski obrazuje. Nakon sticanja diplome, najčešće su se vraćali u Sudan gdje su gradili karijeru.¹⁷ Upravo u jedan ovakav kontekst Šālih smješta radnju svoga romana, a nakon upoznavanja s ovim činjenicama iz historije Sudana, brojni događaji i pojave u romanu nam postaju jasnije, između ostalog i razlog migracije dvojice glavnih likova. Jedan od njih, narator čije ime se ne spominje u romanu, vraća se iz Engleske, te ponukan ličnim dilemama prepričava život Muṣṭafe koji se ranije vratio sa sjevera.

Također veoma bitna odrednica ovog Šālihovog djela jeste da nam on pokušava prikazati neuspjeh svoje generacije da pronađu adekvatne odgovore na izazove postkolonijalne stvarnosti te, kao dio njegove snažne kritike upućene prema ustaljenim patrijarhalnim normama u Sudanu, upućuje na to kako će djevojkama i ženama mlađih generacija pripasti zadatak da dođu do alternativne vizije te da je jasno iskažu. Ipak, iako Šālih jasno ukazuje na razlike između Britanije i Sudana i prikazuje ih kao suprotstavljene, bilo da se radi o vremenu, običajima ili kulturi, te dvije zemlje na neki način određuju jedna drugu i putovanja odnosno migracije među njima su

---

¹⁷ Srpko Leštarić, „Velika reka teče na sever“ (pogovor), u: al-Ṭayyib Šālih, *Sezona seobe na sever*, s arapskog preveo: Srpko Leštarić, Clio, Beograd, 2018. str. 160-162.

neizbježne i stalno se ponavljaju, iz generacije u generaciju.¹⁸ Ovo su također neki od elemenata koji su nam ključni za razumijevanje migrantskog narativa u Šālihovom romanu *Sezona seobe na sever*. Naučnici koji su se bavili arapskom postkolonijalnom književnošću govorili su o privlačnosti Zapada za migrante, prvenstveno zbog superiornosti Zapada na polju obrazovanja, tehnološkog razvoja, političke kao i ekonomske snage.

2.3. Postkolonijalni migrantski kontekst u romanu *Sezona seobe na sever*

Ključni elementi o kojima Šālih govori u svojim romanima i kratkim pričama jeste nubijsko-sudanski život u dolini Nila. On u svojim dramatičnim proznim djelima prikazuje dubinu i jednostavnost ovog života, ali i kontakt i konflikt sudanskog stanovništva sa civilizacijom kolonizatora. Osvrćući se na značenje riječi *hiğra* u naslovu romana, a koja se na naš jezik najčešće prevodi kao *migracija* ili *seoba*, Šālih je jednom rekao kako je prikazao takozvanu vezu između Istoka i Zapada prvenstveno kao konflikt, iako se ta veza prethodno često predstavljala u romantičnom smislu.¹⁹ Zbog toga uočavamo da je Šālih predstavnik novog trenda u arapskoj migrantskoj književnosti, trenda koji se javlja u drugoj polovini 20. stoljeća i koji više ne posmatra Evropu kao ultimativno utočište i 'obećanu zemlju' kakav je bio slučaj u djelima pisanim tokom književnog perioda arapske renesanse, poznatog pod nazivom *nahḍa*. Takav romantizirani stav naspram Evrope nerijetko susrećemo i danas, kada veliki broj migranata trpi sva iskušenja migracije kako bi se domogli zemalja zapadne Evrope.

Ovim radom nastojimo shvatiti način na koji Šālih tretira ovaj kontakt odnosno konflikt u svom romanu *Sezona seobe na sever*, s posebnim naglaskom na pitanje migracije u centar kolonijalne imperije London dvojice likova u romanu, naratora čije ime se ne spominje u romanu i Muštafe Sa'īda, te njihov povratak u Sudan. Zajednička karakteristika ove dvojice likova ogleda se u tome da se obojica vraćaju u Sudan s ciljem da u njemu pronađu mir, ali nijednom od njih to ne polazi za rukom. Ovaj roman u kontekstu migrantskog narativa možemo posmatrati kao postkolonijalni

---

¹⁸ Wail S. Hassan, *Immigrant Narratives: Orientalism and Cultural Translation in Arab American and Arab British Literature*, Oxford University Press, Oxford, 2011., str. 181-183.

¹⁹ Caroly Fluehr Lobban, „Commendatory Foreword“ (predgovor), u: Constance E. Berkley ur., *The Sudanese-Arab writer Tayeb Salih: a study of his journals, short stories and novels*, The Edwin Mellen Press, Wales UK, 2013., str. 1-2.

roman odlaska i povratka, ukoliko govorimo o podjeli narativa prema fazama migracije. S druge strane, kada govorimo o podjeli migracija na prisilne i dobrovoljne, u ovom romanu riječ je o dobrovoljnim migracijama, s tim da ovdje možemo govoriti o uslovno dobrovoljnim migracijama. Naime, iako dvojica likova u romanu, Muṣṭafā Saʿīd i narator, odlaze u London po vlastitoj volji, ne bježeći od rata niti zbog političkog progona što se često navodi kao validan razlog da bi migracija bila okarakterisana kao prisilna, oni su bili unekoliko i prisiljeni napustiti Sudan jer žele steći obrazovanje koje im njihova domovina nije mogla ponuditi. Ipak, definicija prema kojoj je strah ili borba za vlastiti život okvirno rečeno ključni razlog da bi migracija bila prisilna, a o čemu će više biti riječi kasnije kada budemo analizirali preostala dva narativa u ovom radu, ne dozvoljava nam da migracije u ovom romanu posmatramo kao prisilne.

Modeli likova koje nam autor predstavlja u navedenom romanu nose u sobi izrazitu dubinu i dosljednost, što je veoma važno, jer na taj način autor iskazuje svoju posebnu viziju, u pogledu različitosti kultura, hirova, ideologija i ljudskih priroda, koje se u mnogome razlikuju ali i imaju svoja ograničenja.²⁰ Povratak dvojice likova u romanu u Sudan u sebi nosi motiv Odisejevog povratka kući. Kroz dvojicu likova autor nam prikazuje i dvije moguće vrste povratka odnosno dva suprotstavljena identiteta. U romanu također primjećujemo kako lik naratora u određenim momentima više liči na Saʿīdovog dvojnika ili njegov alterego, što nas dovodi do sljedećeg pitanja, a to je: da li su oba lika možda alterego samog pisca?

Wail S. Hassan napominje kako se u ovom romanu suprotstavlja i takmiči nekoliko vrsta diskursa i ideologija, pa tako imamo kolonijalni diskurs, i to prvenstveno orijentalistički nasuprot afričkog, zatim arapski diskurs gdje se suprotstavljaju tradicionalistički i sekularistički, patrijarhalni diskurs Zapada i arapskog svijeta a mi bismo dodali i migrantski narativ kao jedan u nizu ključnih elemenata koji odlikuju ovaj roman i koji možemo posmatrati također binarno kroz različita iskustva naratora s jedne strane i Muṣṭafe Saʿīda s druge strane.²¹

Kroz narativ o povratku Saʿīda i naratora u Sudan i njihovom životu u domovini, Šālih nam u romanu ukazuje na probleme sa kojim se susreće arapsko-afrička elita u drugoj polovini 20. stoljeća, ukazujući na nedosljedne stavove naspram modernosti. Ono što Šālih pokušava prikazati

---

²⁰ Rāniya Maġnāḥ, *Al-Namādiġu al-Bašariyyatu fī riwāyati 'Mawsim al-hiġrati ilā al-Šimāli'*, doktorska disertacija, Univerzitet Muhammad Boudiaf, Alžir, 2015., str. 4.

²¹ Wail S. Hassan, *Tayeb Salih: Ideology and the Craft of Fiction*, Syracuse University Press, New York, 2003., str. 82.

jeste ideja da se elita ne može uzdići na potreban nivo da se suoči sa problemima tadašnjeg vremena na način kao što to radi Muṣṭafā Sa'īd, osvetom, niti opiranjem naspram Zapada odnosno u ovom slučaju Sjevera, kao u slučaju naratora, nego da je za suočavanje s tim izazovima potrebno konstantno pregovaranje i kretanje, kao i migracija ne samo ljudi nego i ideja, između sjevera i juga, istoka i zapada.²²

Muṣṭafā Sa'īd napušta Sudan ne osjećajući žaljenje, niti osjeća čežnju za domovinom tokom svog boravka na sjeveru. S druge strane imamo lik naratora koji je emotivno vezan za rodni kraj i koji je sedam godina studiranja u Engleskoj proveo u čežnji za domom, što čini poveznicu i sličnost sa biografijom autora romana. Na samom početku romana, narator se vraća u rodni Sudan i govori o nostalgiji koju je osjećao tokom života u Londonu. Nostalgija i čežnja za rodnom grudom jeste jedna od važnih karakteristika migrantskih narativa:

„Važno je da sam se vratio, ispunjen ogromnom željom za svojim najrođenijima u tom malom selu na okuci Nila. Sedam godina čeznuo sam za njima, sanjao o njima i, kada sam stigao, bio je to divan trenutak – to, kad sam se uistinu obreo među njima.“²³

Kao što smo već naveli na početku, motiv povratka u kontekstu migrantskog narativa je ključan u ovom romanu. I pored osjećaja da se vraća kući gdje mu je sve poznato, njegov povratak je ispunjen strahom i neizvjesnošću. Naratorov glavni cilj je da se ponovo poveže sa ljudima i kulturom u svome selu odnosno zajednici. Njegovu ličnost kao i moralni prikaz možemo posmatrati kao sanjarski, odnosno kao nekog ko je djelimično odvojen od realnosti, zbog toga što on ne samo da ne vidi nikakve promjene nego i sam ne mijenja ništa niti je uzrok bilo kakve promjene. On uživa da vrijeme provodi sa svojim djedom i ostalim mještanima, slušajući priče slične onima koje je slušao i prije sedam godina, i u tome ne vidi problem niti potrebu za promjenom. Migracija je dodatno utjecala da narator osjeti potrebu za pronalaženjem sebe, a prvi

---

²² Ikram Masmoudi, „Modern Migration in Two Arabic Novels“, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, Vol. 10, No. 2., 2010, str. 5. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/44201452_Modern_Migration_in_Two_Arabic_Novels
Pristupljeno: 6. 6. 2021. godine.

²³ al-Ṭayyib Ṣāliḥ, *Sezona seobe na sever*, s arapskog preveo: Srpko Leštarić, Clio, Beograd, 2018. str. 5.

korak na tom putu je da među svojim ljudima osjeti pripadnost: „*Osećam da nisam perce na vetru. već sam poput te palme – stvorenje koje ima koren, ima žile, i ima svrhu*“.²⁴

Kroz analizu narativa ove dvojice likova u romanu, možemo zaključiti kako migracije kao i sam povratak u domovinu ne ostavljaju isti trag na svakome. Naime, nakon što se vrate u Sudan, obojica očekuju promjenu na svoj način, koja se ne može postići pukom primjenom naučenog na Zapadu. Dijelom su neshvaćeni zbog raskola koji se u njima javlja nakon godina provedenih na Zapadu. Iako ne izražava svoja očekivanja jasno, sve do slučaja sa Sa'īdovom udovicom i želje Vad al-Reīsa da je oženi, narator očekuje da se stanje u njegovoj zemlji promijenilo te da su usvojili stavove i mišljenja koje je on usvojio tokom svog boravka u Londonu. Zbog toga ne može da razumije zašto Ḥusna Bint Maḥmūd ne može da odbije brak sa Vad al-Reīsom, kada je na Zapadu sasvim prirodno da žene biraju osobu s kojom će stupiti u brak. Analiza ovakvog jaza među kulturama je također jedan od karakterističnih elemenata migrantskih narativa koji se bave tematikom povratka migranata u svoje zemlje. U ovom kontekstu, neizostavno je spomenuti i pojam 'modernosti', obzirom da narator očekuje od stanovnika sela da prihvate njegovo viđenje modernosti, koje je migracijom znatno promijenjeno. U svim društvima u tranziciji, modernost je suprotstavljena tradiciji i tu nerijetko dolazi do sukoba među generacijama, ili u ovom slučaju, naratora i ostatka sela, i to zbog njegovog iskustva migracije. Modernost je najčešće nametnuta od strane okupatora, barem u materijalnom smislu, dok se u društvenom smislu znatno teže postiže. Nakon diskusije sa svojim prijateljem Maḥdžubom, u kojoj narator konstatuje kako se svijet promijenio, dok se ustvari samo njegov svijet promijenio u tom pravcu, te kako takvo tretiranje žene nije u skladu sa vremenom u kojem žive, Maḥdžub mu odgovara:

*„Svet se nije promenio koliko ti misliš. Neke se stvari jesu promenile: pumpe za vodu mesto dolapa, gvozdeni plug mesto drvenog rala. Počeli smo da dajemo i žensku decu u školu. Onda radio-aparati, automobili. Naučili smo da pijemo viski i pivo mesto mastike i šire od prosa. Ali sve je i dalje isto kao pre.“*²⁵

Naratorova uloga je pasivna; on ne poduzima ništa kako bi promijenio situaciju ili prenio nešto od svog migrantskog iskustva drugima u selu, a razlog tome može biti i to što on priželjkuje da nastavi živjeti životom kojim je živio prije nego je migrirao u London, jer je to njegova zona

---

²⁴ Ibid, str. 6.

²⁵ Ibid, str. 94.

komfora i ono što ga je vuklo njegovoj domovini dok je bio u Londonu. Činjenica da odbija da stupi u brak sa Husnom, jer je već oženjen, ukazuje na jak uticaj koji je migracija ostavila na njega, obzirom da je poligamija u njegovom selu dio tradicije. Ipak, činjenica da ne poduzima ništa drugo, uz njegovu pasivnost, naposljetku rezultira višestrukom nesrećom, prvo Muštafinim utapanjem, a zatim i Husninim ubistvom i samoubistvom. Tek kada je ovakva nesreća zadesila selo, narator shvata da selo ipak nije onakvo kakvim ga je ostavio prije sedam godina a mještani s druge strane počinju preispitivati vlastita uvjerenja i stavove, prizivajući postepenu društvenu promjenu. Kraj romana nam donosi naratorovu konačnu odluku da preuzme kontrolu nad vlastitim životom, kada na sred Nila ipak odluči da pliva. Ipak, ono što nam autor romana ne otkriva jeste to da li je narator ovu odluku donio isuviše kasno, odnosno da li je preživio.

Ali ako se osvrnemo na izjavu naratora s početka romana, vidimo kako on načinom na koji predstavlja Evropljane pokušava da umanju ili čak u potpunosti zanemari razlike koje postoje između Sudanaca i Evropljana:

„Zaprepastili su se kad sam im rekao da su Evropljani, ako izuzmemo neke neznatne razlike, isti kao mi – žene se i udaju, podižu decu po redu i običaju, da su moralni i da su, uopšte uzev, dobri ljudi.“²⁶

Ovom izjavom narator nastoji pokazati svoj subjektivni dojam, a koji se kasnije u romanu, u dijelu o kojem smo prethodno govorili, pokazao kao netačan, kako migracija i život u Londonu na njega nije imao nikakav utjecaj te kako London, iako tada centar glavne imperijalne sile u svijetu, nije imao da ponudi ništa više nego i njegovo selo u Sudanu, na obali Nila. Ovakav stav naratora možemo tumačiti i na način da on sam nije svjestan utjecaja koji je na njega ostavio život u Evropi te mišljenja i vjerovanja koje je tamo usvojio. Pored toga, možemo povući paralelu i reći kako je ovakvo zanemarivanje razlika između Evropljana i Sudanaca pokušaj da se ignorira i minimizira britanski kolonizatorski utjecaj u Sudanu od strane naratora, a samim time i autora romana.

Sa'īd pokušava da prikrije i u potpunosti ostavi iza sebe život koji je živio u Londonu i bira za sebe porodični život, suprotan onome koji je prethodno vodio. Za Muštafu Sa'īda eventualna migracija u London nakon povratka u Sudan predstavljala je iskustvo koje nikako ne bi ponovio, nešto što nikom ne bi poželio. Zbog toga on u posljednjem pismu koje ostavlja naratoru prije svoje

---

²⁶ Ibid., str. 7.

smrti traži od njega da se pobrine za njegovu ženu i djecu i da im „koliko god budeš mogao, prištediš muku putovanja. Sačuvaj ih od tegobe putovanja.“²⁷ Zbog svega što je ova migracija donijela Sa'īdu, on u njoj ne vidi ništa pozitivno niti dobro već samo muku za koju ne želi da je njegovi sinovi iskuse.

Jedan od ključnih problema s kojima se Šālih bavi u ovome romanu jeste problem kolonijalizma odnosno perioda nakon kolonizacije Sudana i problema (ne)mogućnosti dekolonizacije. U kontekstu migrantskog narativa kojim se u ovom radu bavimo, ovaj problem možemo posmatrati iz nekoliko uglova. Samim činom putovanja u centar sile koja je kolonizirala njihovu zemlju, obojica likova priznaju kako im ta sila nudi znatno veće mogućnosti nego što im Sudan može ponuditi te kako ta sila upravlja njima i oblikuje njihovu budućnost na određeni način. Muštafin život je bio posvećen upravo tome, iskorištavanju svih blagodati koje je savremena civilizacija u dalekom Londonu nudila njemu kao strancu i u toj ulozi se on odlično snalazio sve dok nije naišao na Džin Moris koja je prekinula niz užitaka i Muštafin život usmjerila u drugom pravcu. Muštafa nije imao snažna osjećanja koja bi ga vezala za rodni Sudan, kakav je bio slučaj s naratorom, stoga je i njegova migracija iskazana potpuno drugačijim tonom i slikama u romanu. Muštafin odnos prema domovini istovjetan je njegovom odnosu prema porodici, tačnije majci, jer je djetinjstvo proveo bez oca koji je preminuo i prije nego se Muštafa rodio. Njegov odnos s majkom bio je krajnje neobičan, bili su veoma udaljeni i Muštafa je bez pretjerane emotivnosti prema majci, ali i prema domovini, migrirao iz Sudana. Po povratku u Sudan, Muštafa pokušava da obnovi unutarnja osjećanja i veze s domovinom i bira za sebe porodični život, što možemo tumačiti kao njegov pokušaj da u konačnici iskusi istinsku porodičnu ljubav i unutarnji mir koji domovina pruža, a što je bilo moguće jedino u rodnom mu Sudanu. Zbog toga migraciju odnosno putovanje u romanu možemo posmatrati i tumačiti, pored doslovnog, i u figurativnom smislu kao put ka spoznaji sebe.

Analizirajući migracije u ovom romanu, neizostavno je spomenuti binarnu opoziciju Istoka i Zapada koja je ključna teorija na kojoj se zasniva već spomenuto djelo Edwarda Saida, *Orijentalizam*. U slučaju Šālihovog romana govorimo o Sjeveru i Jugu, prvenstveno zbog geografskog položaja Sudana u odnosu na Britaniju, što se jasno vidi i iz naslova romana. Šālih opisuje Sjever u romanu onako kako ga je i sam doživio nakon vlastite migracije u London, kao

---

²⁷ Ibid, str. 64.

izrazito leden i hladan, što možemo tumačiti kako u kontekstu vremenskih prilika tako i u kontekstu ljudi koji gore žive. Ova hladnoća Sjevera opisana je upravo kao kontrast toplini koju nudi Jug, ili kako je to narator na početku romana izrazio: „*ta životna toplina koju čojek oseća u svome rodu godinama mi je nedostajala u zemlji 'gde ribe umiru od hladnoće'*“.²⁸ Muṣṭafā Sa'īd svojom migracijom u London narušava ovaj ustaljeni odnos, ili tačnije percepciju Juga naspram Sjevera i obratno. On se nameće londonskom društvu svojom izuzetnom inteligencijom, zatim svojim obrazovanjem, uspješnim teorijama u polju kolonijalističke ekonomije, stavovima ali i svojim odnosima sa londonskim ženama. Njegov cilj nije samo da dokaže da je on, kao Afrikanac, Sudanac i crnac, jednako vrijedan kao i bijelci u Londonu, već da ih u potpunosti porazi i na taj način zadovolji svoju potrebu za osvetom:

*„Beli čovek će – samo zato što je vladao nama tokom jednog delića naše istorije – još zadugo nastaviti da prema nama oseća prezir koji oseća jak prema slabome. Mustafa Said im je rekao: 'Ja vam dolazim kao osvajač.'“*²⁹

Ali Muṣṭafa je svojom migracijom načinio i historijski značajan korak jer je njegov život u Evropi ostavio trag ne samo na njemu nego i na londonsko odnosno evropsko društvo. Jedan od iskoraka koje je načinio jeste i njegov brak sa Džin Moris: „*Mustafa Said je prvi Sudanac koji se oženio Engleskinjom. Štaviše, on je bio prvi Sudanac koji se uopšte oženio Evropljankom.*“³⁰ Iako u kontekstu migrantskih narativa uglavnom govorimo o utjecaju koji migracija ima na pojedinca, zatim na njegovu domovinu ukoliko se migrant vrati u nju kao što je slučaj u ovom romanu, važno je istaći da se utjecaj tih migracija osjeti i u zemljama koje migranti biraju za svoja odredišta. Migranti sa sobom nose svoj kulturni identitet koji u novoj sredini dolazi do izražaja, što je Muṣṭafa najčešće koristio kako bi privukao londonske žene. Bilo da se radilo o njegovoj najčešće izmišljenoj životnoj priči, samom izgledu ili izgledu njegovog stana, sve njih je privlačio upravo zbog toga što je u sebi nosio nešto arapsko, afričko i južnjačko. Džin Moris se razlikovala od svih londonskih djevojaka sa kojima je Muṣṭafa prije nje bio, ali kako smo već prikazali kroz citat iz knjige, činjenica da su njih dvoje stupili u brak postala je historijski važna. Autor romana nam govori o periodu koji je historijski izuzetno zanimljiv, jer iako je Engleska u tom periodu već gubila svoju kolonijalnu moć, i dalje je važila za jednu od najjačih sila u svijetu, imperiju koja je

---

²⁸ Ibid, str. 5.

²⁹ Ibid, str. 59.

³⁰ Ibid, str. 55.

svoju moć stekla zahvaljujući robovlasništvu i krajnje nehumanom iskorištavanju crnačkog stanovništva u kolonijama širom Afrike ali i svijeta. Zbog toga je Muštafina migracija, njegov intelektualni i akademski uspjeh kao i društveni status imao veliki značaj također kada govorimo o jednakosti i priznavanju ravnopravnosti i prava pripadnika crne rase, što otkrivamo iz razgovora naratora sa nekim istaknutim pripadnicima kako sudanskog tako i londonskog društva koji su poznavali Muštafu.

S druge strane, Muštafina migracija se može tumačiti i kao bijeg. Naime, ukoliko prihvatimo mogućnost da Muštafa sebe vidi kao žrtvu (post)kolonijalnih sila, onda njegovu prvobitnu migraciju u Egipat a zatim i u London, može posmatrati kao bijeg od kolonijalističke prošlosti. Naposljetku, nakon što napusti i Egipat i Englesku i vrati se u Sudan, ista ta kolonijalistička prošlost ga proganja i on mora naći način da pobjegne od nje. Autor nam, u prvom Muštafinom putovanju, prikazuje Sjever (Egipat i Englesku) u ulozi prethodnog progonitelja koji preuzima ulogu žrtve kojoj se Muštafa pokušava osvetiti, jer vjeruje kako ga samo osveta može spasiti. U drugoj etapi migracije, odnosno u Muštafinom povratku u Sudan, Sjever postaje duh koji ga proganja nakon što pokuša da povrati svoj sudanski identitet a Muštafa je u tom slučaju žrtva. U oba slučaja, Muštafa ne uspijeva da osjeti sreću pripadanja.³¹

Migracija je uvijek individualno iskustvo što nam jasno pokazuje primjer dvojice likova u djelu koje smo upravo analizirali. Analizu migrantskog narativa u ovome djelu završit ćemo riječima koje je Muštafi Sa'īdu uputio nepoznati sveštenik, dok je putovao vozom za Kairo: „*Svi mi sine moj na kraju putujemo sami.*“³² Iako sveštenikova misao jasno upućuje na to da on govori o kraju u smislu smrti, zaključujemo kako je i sa putovanjima odnosno migracijama na ovom svijetu isti slučaj. Bilo da se radi o dobrovoljnoj ili prisilnoj migraciji, svako putovanje je poduhvat koji jedna individua preuzima na sebe i doživljava samostalno, čak i onda kada putuje u grupi, jer će svaki član grupe migraciju iskusiti na različit način.

---

³¹ Nour Seblini, „Get Lost in a Self-Drama Triangle with Tayeb Salih's Season of Migration to the North”, *International Journal of Arts & Sciences*, Vol. 10, No. 2., 2017., str. 96-97. Dostupno na: https://www.academia.edu/35568656/Get_Lost_in_a_Self_Drama_Triangle_with_Tayeb_Salih's_Season_of_Migration_to_the_North Pristupljeno: 25. 5. 2021. godine.

³² al-Ṭayyib Ṣāliḥ, *Sezona seobe na sever*, str. 30.

3. Ġassān Kanafānī: Trajnost egzila i migracija

3.1. Biografija

Kako bismo bolje razumjeli kontekst novele koju ćemo u ovom dijelu analizirati, kratko ćemo se osvrnuti na biografiju autora, s ciljem boljeg razumijevanja vremena u kojem je živio i pisao i kako bismo otkrili poveznice između njegovog ličnog života i njegovih djela. Autor novele, Ġassān Kanafānī rođen je u Akki, u Palestini 1936. godine, kada je Palestina bila pod britanskom upravom. Godine 1948., zajedno sa svojom porodicom Kanafānī je bio prisiljen da napusti rodnu Palestinu zbog cionističke okupacije. Njegov otac je bio advokat. Prvo su izbjegli u Liban, a zatim u Damask u Siriji, gdje su ostali nekoliko godina. Kanafānī je odrastao u jednom izbjegličkom kampu u Siriji, a kasnije je postao učitelj u istom tom kampu. Nakon toga se preselio u Kuvajt gdje je predavao i pisao. Upravo ovo izbjeglištvo koje je Kanafānī iskusio u svome djetinjstvu postat će glavna tematika njegovih brojnih književnih djela. Život mu je bio ispunjen borbom i revolucionarnim idejama. Godine 1967. se pridružio Narodnoj fronti za oslobođenje Palestine i počeo uređivati njihov sedmični list *al-Hadaf (Cilj)*, što se ujedno smatra i njegovim najvećim doprinosom palestinskom oslobodilačkom pokretu, jer se u potpunosti posvetio palestinskom cilju i zbog toga je ostao upamćen od strane Palestinaca širom svijeta. Između ostalog, slijedio je teorijske koncepte Jean Paul Sartrea koji kažu da književnost mora biti posvećena promjenama i on je to tokom svog života i pokazao. Svoj je život posvetio borbi za palestinsko pitanje, zbog koje je naposljetku i ubijen, od strane izraelske obavještajne službe Mossad 1972. godine u Bejrutu. Kanafānī nije bio naročito popularan u nekim zapadnim zemljama koje su podržavale Izrael, naročito jer je bio glasnogovornik Nacionalne fronte. Kroz prijevode njegovih dijela na druge jezike, naročito na engleski, njegova djela dostupna su masama i cijenjena od strane svih koji vjeruju u pravdu, jednakost i slobodu. U savremenom svijetu smatra se jednim od najznačajnijih modernih arapskih autora.³³ Kanafānījev roman *Ljudi na suncu* jeste njegovo najpoznatije i najviše prevedeno djelo, a na naš jezik ga je preveo Munir Mujić i taj prijevod je objavljen 2006. godine u izdavaštvu izdavačke kuće Connectum.

---

³³ Biografija preuzeta iz rada: Shamenaz Bano, „Ghassan Kanafani: The Palestinian Voice of Resistance“, *Angloamericanae Journal*, Vol. 3, No. 1, 2018., str. 12-13. Dostupno na: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1324494> pristupljeno: 5. 4. 2021. godine.

Njegova najznačajnija djela: romani – *Riḡāl fī al-šams* (*Ljudi na suncu*) 1963. godine, zatim *Mā tabaqqā lakum* (*Šta vam je preostalo*) 1966., *'Umm Sa'd* (*Sa'dova majka*) 1969., *Ā'id 'ilā Ḥayfa* (*Povratnik u Haifu*) 1970. Također je poznat po svom najznačajnijem kritičkom radu *Fī al-'adab al-sahyūnī* (*O cionističkoj književnosti*) 1967. godine. Kao aktivan književni kritičar, njegovo najpoznatije teorijsko djelo *al-'Adab al-Filistīnī al-muqāwim taḥt al-'iḥtilāl* (*Palestinska književnost otpora pod okupacijom*) predstavlja književno remek djelo obzirom da predstavlja palestinske pisce i pjesnike arapskom svijetu. Autor je nekoliko zbirki kratkih priča od kojih su neke: *Mawt sarīr raqm 12* (*Smrt kreveta broj 12*) 1961. godine, zatim *'Arḍ al-burtuqāl al-ḥazīn* (*Zemlja tužnih narandži*) 1963., *'Ālam laysa lanā* (*Svijet koji ne pripada nama*) 1965. godine. Neki od njegovih radova objavljeni su posthumno, a obzirom da je pisao isključivo na arapskom jeziku, većina njegovih djela su prevedena nakon njegove smrti.³⁴

3.2. 'Književnost otpora' kao palestinski migrantski narativ

Prije nego započnemo s analizom Kanafānījevog djela, kratko ćemo se osvrnuti na događaje koji su oblikovali njegovo pisanje, te na porijeklo palestinske književnosti kroz prizmu historijske, političke i književne pozadine Palestine, a što je dovelo do toga da se većinski dio palestinske književnosti ustvari bavi migrantskim narativom. Tokom prve polovine dvadesetog stoljeća, Palestina je svjedočila značajnim političkim, društvenim i književnim promjenama.

Iako je palestinsko društvo prije okupacije bilo slojevito, kompleksno i multikonfesionalno društvo s dugogodišnjom historijom postojanja, zagovornici cionizma su ga zamišljali kao nomadsko društvo koje luta pustinjom i koje skoro da ne može predstavljati bilo kakvu prepreku stvaranju moderne države po evropskim standardima naseljenu civiliziranim stanovništvom. Kada se ovaj mit sudario sa stvarnošću koju su jevrejski migranti zatekli na palestinskom tlu, od 1948. godine započela je dvostruka strategija: progon Palestinaca iz njihove domovine, te insistiranje da ti migranti nisu uistinu Palestinci, to jest negiranje palestinskog društva kao društva koje ima jedinstvenu kulturu i pravo na nacionalno samoodređenje, nego da su oni jednostavno Arapi, odnosno da se ni po čemu ne razlikuju od stanovnika susjednih arapskih država koje bi ih ionako

---

³⁴ Bibliografija preuzeta iz Predgovora: Ġassān Kanafānī, *Ljudi na suncu*, s arapskog preveo: Munir Mujić, Connectum, Sarajevo, 2006., str. 1.

trebale primiti. Upravo zbog toga je u godinama koje su uslijedile, pitanje predstavljanja bilo ujedno i pitanje preživljavanja i opstanka za Palestince.³⁵

Kako bi izrazili postojeće historijske okolnosti i promovisali promjenu, nakon okupacije, pisci su osjećali potrebu za novim književnim vrstama i načinima. Tako se javlja novi poetski pokret koji se suprotstavlja kolonijalnim prijetnjama, poznat kao 'poezija otpora'. Ovaj pokret je historijski veoma značajan, a za ovaj rad značajan je kao poveznica upravo zbog toga što se veliki dio pjesnika pripadnika pokreta također bavi pisanjem o samoj migraciji i životu izvan domovine. Pjesnici otpora, kao što su Maḥmūd Dervīš i Samīḥ al-Qāsim, su učestvovali u naporima palestinskog naroda da izrazi svjesnost o identitetu uprkos ugnjetavanjima koje su iskusili tokom i nakon 1948. godine. Palestinski pisci koji na književnu scenu stupaju nešto kasnije također su pisali prozna djela u okviru pokreta 'književnost otpora', a inspirisani upravo spomenutom 'poezijom otpora'. Mnogi pjesnici i pisci mijenjaju svoja gledišta nakon susreta sa poezijom Dervīša i al-Qāsima, naročito po završetku rata koji se desio 1967. godine, a takav je bio slučaj sa poznatom palestinskom pjesnikinjom Fadwā Ṭūqān, kao i sa književnim radom brojnih pisaca, kao što su Ğabra Ibrāhīm Ğabra, Ğassān Kanafānī i Fawāz Turki, između ostalih, koji su usložnili viziju koju su predstavili pjesnici otpora i samim tim doprinijeli kreiranju i jačanju palestinske kulture i identiteta. Upravo se u romanu, kao i u drugim narativnim oblicima, istražuje dublji utjecaj koju je *nakbah* odnosno katastrofa izazvala 1948. godine.³⁶ Kao što smo već spomenuli, književnici koji su pisali u okviru ovog pokreta pridavali su veliki značaj migrantskom narativu, koji je naposljetku i činio značajan dio njihovih radova, a većina ovih autora su bili primorani da migriraju iz svoje domovine, što je bilo samo po sebi iskustvo značajno za književnu inspiraciju.

Ğassān Kanafānī se smatra zaslužnim za kreiranje složenog pojma 'književnost otpora' u svome djelu „Književnost otpora u okupiranoj Palestini: 1948-1968“³⁷. Kanafānī u ovom radu također predlaže da se napravi distinkcija između književnosti koja je napisana 'pod okupacijom' ili *taḥt al-iḥtilāl* i književnosti napisane u egzilu poznate kao *manfa* književnost. Ova distinkcija nam je značajna jer *manfa* književnost predstavlja posebnu vrstu migrantskog narativa. Razlog zašto se

---

³⁵ Wail S. Hassan, *Immigrant Narratives: Orientalism and Cultural Translation in Arab American and Arab British Literature*, Oxford University Press, Oxford, 2011., str. 113.

³⁶ Salam Mir, "Palestinian Literature: Occupation and Exile" *Arab Studies Quarterly*, Vol. 35, No. 2, 2013., str. 110. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/10.13169/arabstudquar.35.2.0110> Pristupljeno: 2. 4. 2021. godine.

³⁷ Ğassān Kanafānī, „Resistance Literature in Occupied Palestine“ u *Poetry of Resistance in Occupied Palestine*, prijevod sa arapskog na engleski jezik: Sulafa Hijjawi, objavljeno od strane Ministarstva kulture u Bagdadu, Irak, revidirana i uređena verzija iz 2009. godine. str. 4-5.

na teritoriji okupirane Palestine prvo javlja poezija kao književna vrsta Kanafānī objašnjava činjenicom da je, obzirom na okolnosti života pod opsadom, sasvim razumljivo da se upravo poezija pojavila kao prvi glas otpora, jer se poezija prenosi usmeno i živi čak i bez objavljivanja. Zbog toga su autori koji su izbjegli pred okupacijom u druge arapske zemlje ili čak u Evropu imali više prostora i vremena da se bave proznim djelima te da se posvete migrantskom narativu. Kanafānī također objašnjava da je okosnica arapske književnosti unutar okupirane Palestine nestala zajedno sa čitavom jednom generacijom pisaca i intelektualaca koji su napustili Palestinu. Ali kao što vidimo kroz Kanafānījev primjer, to nije nužno značilo kraj pisanja o Palestini, nego se sam proces i perspektiva pisanja izmjestila u drugu sredinu, dok je sam fokus njihovog rada ostao isti, to jeste Palestina i palestinsko pitanje, uz dodatno iskustvo migracije.

Razumljivo je da iskustva književnika koji su migrirali nisu bila jednaka iskustvima onih koji su ostali na prostoru okupirane Palestine, i tu govorimo o književnom senzibilitetu koji je oblikovan različitim faktorima kao što su: vojna okupacija, migracija i izbjeglički kampovi s jedne strane odnosno život pod okupacijom s druge strane, zatim radna eksploatacija, kolonijalizam, politička ubjeđenja i brojni drugi. Ipak, i jedni i drugi književnici su bili ujedinjani u istom cilju, a to je kolektivna memorija i izgradnja i očuvanje nacionalnog identiteta.

Barbara Harlow, poznata naučnica i autorica više radova o književnosti otpora i postkolonijalizmu, navodi kako su koordinirani i komplementarni narativi doprinijeli historijskom bilježenju nekih od ključnih događaja i značajnih momenata u životima palestinskog naroda: bijeg (*hurūb*), progonstvo (*ġurbah*), otpor (*muqāwamah*), postojanost (*ṣumūd*), i naposljetku dugo iščekivani, ali zasad beskonačno odgođeni, povratak (*'awdah*) u Palestinu. Jasno je da se ovi termini ne podudaraju, po značenju niti po vremenu zbivanja. Pisac, s druge strane, ne samo da opisuje događaje i okolnosti u kojima su se desili, već pruža historijski smisao i identitet onima koji su prošli kroz te događaje.³⁸ Ove elemente često prepoznajemo kao znak da se radi o migrantskom narativu unutar palestinske književnosti, ali i bilo koje druge književnosti. Naime, ovakav historijski kontekst, iako dijelom specifičan i jedinstven samo za Palestinu, može se povezati i sa kontekstom drugih zemalja širom svijeta koje su pretrpjele napade okupatora i borile se protiv imperijalističkih sila kako bi stekle nacionalnu nezavisnost. Tokom proteklog stoljeća takve slučajeve srećemo i u Africi, Srednjoj i Južnoj Americi, kao i širom Istoka. Iz toga zaključujemo kako se književnost otpora zapravo javlja kao posljedica želje i potrebe da se digne

---

³⁸ Barbara Harlow, *After Lives: Legacies of Revolutionary Writing*, Verso, London, 1996., str. 45-46.

glas protiv stranih okupatora i zla izrabljivača i kako je ta potreba ustvari duboko usađena u ljudsku prirodu, a taj narativ se veoma često preklapa sa migrantskim narativom obzirom da se ovakvim problemima najčešće bave pisci koji izbjegnu iz svoje zemlje pred ovakvim režimima i nevoljama, a zatim kroz književnost prenose vlastita iskustva.

Palestinski pisci koji su migrirali odnosno koji su bili primorani napustiti rodnu Palestinu svoje pisanje su posvetili svome narodu, pišući o vlastitoj migraciji ali i drugim stvarnim događajima sa željom da Palestinu učine centralnim lokusom njihovih tekstova kao i strukturnim temeljem njihovih književnih radova. Njihov rad otkriva dinamičnu vezu između umjetnosti i politike, na način da umjetnost može inspirisati i preispitati nove političke realnosti. Veza između estetskog i političkog u Kanafānījevoj prozi je na sličan način intimna, obzirom da se čak i njegova smrt 1972. godine može smatrati političkom, na taj način ujedinjavajući ga s njegovim narodom u borbi za isti cilj. Kanafānī piše o stvarnosti koja je dokazala da je njegov status palestinske izbjeglice u egzilu trajan i neprolazan. Pitanje kako se suočiti sa ograničavajućom stvarnosti u životu jednog palestinskog migranta u književnosti je od ključne važnosti za Kanafānīja.³⁹ Kanafānī je kroz vlastita iskustva uvidio kako migrantski način života može biti ograničavajući. Ipak, Kanafānī je primjer palestinskog migranta koji je uspio da prevaziđe ekonomske poteškoće, zahvaljujući obrazovanju i predanom radu.

Kanafānījeva djela izražavaju patnju sa kojom se suočava Palestinski narod nakon *nakbah*, a u tehničkom i umjetničkom smislu, karakteristike njegovih djela jesu unutarnji dijalog i vremenska i prostorna tranzicija. U noveli *Ljudi na suncu*, Kanafānī je predstavio svoju umjetničku, ideološku i političku viziju⁴⁰, a o čemu će biti više govora u poglavlju koje slijedi.

---

³⁹ Dania Meryan, *Sites of (Post)colonial Becomings: Body, Land and Text in the Writings of Wilson Harris, Derek Walcott, Mahmoud Darwish and Ghassan Kanafani*, doktorska disertacija, School of English, Univerzitet u Lesteru, UK, 2013., str. 171.

⁴⁰ Qusṭandī Šumalī, „Al-Ittiḡāhātu al-adabiyatu wa al-naqdiyyatu fī al-adabi al-filistīniyyi al-ḥadīṡī“, *Bethlehem University Journal*, Vol. 7, No. 8, 1988. str. 22-23. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/26445067> Pristupljeno: 3. 7. 2021. godine

3.3. Simboli migracija u noveli *Ljudi na suncu*

Ljudi na suncu je Kanafānījevo prvo autorsko djelo, tačnije novela, u kojem se bavi pitanjem prisilne migracije koju su iskusili brojni Palestinci. Kroz različite likove Kanafānī je u ovom djelu predstavio osvrt na vlastiti život. Kako smo već napomenuli, obzirom da je Kanafānī iskusio progonstvo iz svoje domovine u ranom djetinjstvu, takav jedan događaj ostavio je trag na njegov cjelokupan život i stvaralaštvo. Novela *Ljudi na suncu* govori o imaginarnom pokušaju migracije i tragičnoj smrti trojice likova, čiji životi u jednom trenutku bivaju isprepleteni. Ipak, Kanafānījev cilj je da kroz imaginarni narativ o grupi migranata prikaže njegovu duboku povezanost sa geopolitičkom stvarnošću Palestine i palestinskih izbjeglica tog perioda.

Novela je podijeljena na sedam kraćih poglavlja, a prva tri poglavlja nam nude priče iz života svakog od trojice likova ponaosob, na način da nam narator koji sam nije učesnik u priči pruža opise kratkih epizoda iz sadašnjosti ali i prošlosti trojice likova. Obzirom da Kanafānījevo djelo obiluje simbolima, u ovom dijelu rada analizirat ćemo neke od simbola koji su prisutni u djelu, a koji doprinose opisima migracija i koji čine sastavni dio migrantskog narativa.

Novela *Ljudi na suncu* nam govori priču o trojici palestinskih izbjeglica: 'Abū Qajsu, 'Asadu i Marwānu, koji predstavljaju tri generacije Palestinaca koje ujedinjuje gubitak domovine, i koji pokušavaju da pređu iračko-kuvajtsku granicu u potrazi za boljim životom u Kuvajtu. Likovi u romanu predstavljaju važan element pripovjedačkog teksta. Proučavati likove pojedinačno i obratiti pažnju na njihovu ulogu u tekstu ne znači izolirati ih od svih ostalih elemenata izmišljenog narativnog teksta, već podrazumijeva proučavanje ličnosti i uloge koju ona igra u tekstu s jedne strane, i proučavanje ponašanja likova, njihovog vanjskog svijeta kao i njihovog unutarnjeg psihološkog svijeta s druge strane.⁴¹

Protjerani iz vlastite domovine, nakon deset godina odlučuju se da krenu prema Kuvajtu, a početna tačka im je Basra gdje se nadaju da će naći krijumčara koji će ih ilegalno prevesti preko granice. Trojica muškaraca ne posjeduju validne dokumente i samim tim zakonski i ne postoje. Naposljetku konačno pronalaze način da se prokrijumčare u Kuvajt, uz pomoć lika koji im se predstavlja kao vozač cisterne. Kada stignu veoma blizu željenog cilja, dok čekaju da krijumčar

---

⁴¹ Hajjam 'Abd al-Kāzīm Ibrāhīm, „Al-Šaḥṣiyyatu fī qiṣaṣi wa riwājāti Ġassān Kanafānī“, *Journal of Education College Wasit University*, Vol. 1, No. 11, 2012. str. 93. Dostupno na: <http://eduj.uowasit.edu.iq/index.php/eduj/article/view/428/384> pristupljeno: 3. 7. 2021. godine.

koji ih prevozi završi zvaničnu proceduru na granici, oni umiru gušeći se u cisterni na samoj granici. Zatim ih krijumčar odvozi na odlagalište otpada – kako bi se sam riješio tijela odnosno kako bi ih neko drugi pronašao i zakopao.

Analizirajući likove u romanu, dolazimo do zaključka kako, posmatrani zajedno čine jednu kompletnu sliku palestinskog društva: trojica migranata, od kojih je 'Abū Qajs siromašni starac opterećen brigom o porodici koju treba da izdržava; u liku Marwāna vidimo model lutanja, progona i izdaje; 'Asad je izgubljeni mladić, žrtva vlastite porodice; zatim lik 'Abū al-Ḥajzurāna koji trojici likova otvara lažna vrata raja na čijem kraju je propast; primjer fedajina imamo u liku profesora Salima; nekoliko modela krijumčara u romanu počevši od debelog čovjeka u Basri, zatim 'Abū al-Ḥajzurāna i 'Abū al-'Abda. Svi ovi likovi predstavljaju modele koje ne treba pratiti te samim time autor prenosi poruku drugima da ne ponove njihove greške.⁴²

Ljudi na suncu predstavlja alegoriju na cjelokupnu palestinsku patnju ali i sadrži oštru kritiku upućenu vođama arapskih država zbog njihove šutnje naspram palestinskog pitanja. Njihovo putovanje, pored fizičke migracije iz jedne zemlje u drugu, predstavlja i putovanje iz prošlosti u budućnost koja nikad neće svanuti, dok im je sadašnjost ispunjena strahom, patnjama i frustracijom.⁴³

Said u eseju u kojem govori o arapskoj prozi nakon 1948. godine spominje i Kanafānījevu novelu *Ljudi na suncu* za koju kaže da je ona zasigurno njegovo najbolje djelo te jedna od najsnažnijih modernih novela. Govoreći o vremenskom okviru u noveli, Said kaže kako je gotovo u svim poglavljima novele sadašnjost, vremenski gledano, nestabilna te veoma podložna odjecima iz prošlosti. Kanafānī veoma često u takvim slučajevima koristi figuru sinestezije⁴⁴, gdje vid ustupa mjesto zvuku ili mirisu, tako da se jedno čulo prepliće s drugim, a s ciljem kreiranja odbrambenog mehanizma protiv surove sadašnjosti te kako bi se zaštitili neki posebno njegovani ulomci i

---

⁴² Barakah Karīma, *Binyatu al-Šaḥsijjati wa al-Makāni fī riwāyati „Riḡālun fī aš-Šamsi“ – Ġassan Kanafānī annūdaḡā*, doktorska disertacija, Univerzitet Muhammad Boudiaf, Alžir, 2018, str. 30.

⁴³ Omer Elmahdi i Abdulrahman Hezam, „The Deep Meaning of Symbolism Significance in Men in the Sun“, *Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 10, No. 1, 2020. str. 33. Dostupno na: <https://www.researchgate.net/publication/338148251> pristupljeno: 25. 3. 2021. godine.

⁴⁴ *sinestezija* (grč. suosjet), psihološka pojava u kojoj se podražaji primaju u području jednog osjetila, a doživljavaju u području drugoga (primjerice, slušni kao vidni ili dodirni, vidni kao mirisni). Kao figura, sinestezija se tumači kao oblik metafore u kojoj se dojmovi jednog osjetila opisuju izrazima koji upućuju na dojmове drugog osjetila. Preuzeto sa: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56112> pristupljeno: 27. 3. 2021. godine

sjećanja iz prošlosti.⁴⁵ Zbog ove i sličnih figura koje autor koristi, čitalac osjeti surovost migrantskog života i skoro da može osjetiti miris i vidjeti pred očima slike o kojima autor govori.

Kanafānī mnogo pažnje posvećuje upravo čulima te načinu na koji likovi percipiraju prizore oko sebe, ne samo čulom vida nego i ostalim čulima. Takve primjere susrećemo često u noveli a jedan od njih je svakako metafora s početka novele, gdje 'Abū Qajs poredi miris vlažne zemlje sa mirisom žene:

„Svaki put kada bi udahnuo miris zemlje dok je ležao na njoj, učinilo bi mu se kao da miriše kosu svoje supruge dok ona izlazi iz kupatila nakon što se okupala hladnom vodom... taj miris, miris žene koja se okupala hladnom vodom i raširila svoju još uvijek vlažnu kosu po njegovom licu...”⁴⁶

Razlog zašto analizu novele počinjemo ovim citatom ogleda se u činjenici da od zemlje sve počinje, život na ovom svijetu, put na koji su trojica likova krenuli ali i sama novela. Zemlja o kojoj autor govori nije bilo koja zemlja, to je zapravo palestinsko tlo koje je 'Abū Qajs bio prisiljen napustiti i čiji će ga miris pratiti u mislima sve do momenta gušenja u cisterni. Djelo obiluje slikama koje su jasne, živo opisane, na momente hronološki nejasno poredane i smještene u nepovezane prostorne okvire, kao i simbolima i metaforama koji će biti predmet analize ovog dijela rada. Kako smo već spomenuli, Kanafānī koristi simbolički jezik i indirektan pristup, što poziva čitaoca na izvlačenje zaključaka i donošenje sudova o likovima i događajima. Simbolizam je integralni dio književnosti, ali i ljudskog izražavanja i komunikacije općenito. U književnosti, autori koriste simbole iz različitih razloga kao što su estetski i umjetnički razlozi, ali i želje da indirektno prenesu određenu poruku ili kritiziraju određene osobe ili pojavu u društvu bez da to jasno iskažu, s ciljem izbjegavanja odgovornosti odnosno krivice za svoje riječi. Migrantski narativ veoma često zahtjeva upotrebu simbola, obzirom da iskustvo migracije nerijetko sa sobom nosi i društvenu ili pojedinačnu kritiku koja se ne može uvijek jasno iskazati.

Obzirom da je dominantna slika koja se javlja u ovom djelu slika pustinje, kao i slika tla o kojoj je prethodno bilo govora, ponudit ćemo nekoliko mogućih interpretacija simbolike ovog

---

⁴⁵ Edward Said, „Arabic Prose and Prose Fiction After 1948” u *Reflections on Exile and Other Essays*, Granta Books, London, 2001., str. 71-72.

⁴⁶ Ğassān Kanafānī, *Ljudi na suncu*, s arapskog preveo: Munir Mujić, Connectum, Sarajevo, 2006., str. 14.

prostora. Prvi lik sa kojim se susrećemo u romanu, lik 'Abū Qajsa na početku romana leži, uhom prislonjenim na tlo, i osluškuje otkucaje zemlje.

„Zemlja pod njim počela je treperiti: otkucaji umornog srca prostirali su se po zrnima pijeska i onda ulazili u njegove ćelije... Kadgod bi prsa prislonio na tlo, osjetio bi kucanje, kao da je srce Zemlje, otkako je legao tako prvi put pa sve do sada, nemilosrdno probijalo sebi put prema svjetlu dolazeći iz krajnjih dubina Ognja.“⁴⁷

Dakle, autor nam na samom početku romana veoma slikovito prikazuje način na koji je jedan od likova u djelu zapravo duboko vezan za rodnu Palestinu, bez spominjanja njenog imena, odakle njegova migracija ustvari počinje ali to čini indirektno, govoreći da je to isto radio i *tamo u zemlji koju je napustio prije deset godina*⁴⁸. Sada, kada je iz te zemlje prognan, ležeći na zemlji i osluškujući njene otkucaje, osjeća povezanost sa rodnom grudom koja mu je prijeko potrebna a u isto vrijeme bespovratno izgubljena. Ipak, ne čudi da je motiv gubitka zapravo veoma čest u migrantskim narativima. Druga moguća interpretacije ove slike jeste da su otkucaji koje 'Abū Qajs osluškuje iz zemlje zapravo otkucaji njegovog vlastitog srca iz dubine zemlje koji simboliziraju njegovu neminovnu smrt koja ga čeka na kraju novele, što onda čini radnju zaokruženom. Zlokobnost kao i ishod ove situacije dodatno oslikava i crna boja koju Kanafānī vješto upotrebljava za opise - prvo za opis crne ptice koja kruži nebom a zatim i u metafori za ogromnu razdaljinu o kojoj 'Abū Qajs razmišlja dok leži na tlu: *Čitav taj put koji se protezao kroz pustinju kao da je crna vječnost*⁴⁹. Kako smo već naveli, pustinja je ključni simbol migrantskog narativa u djelu, jer pored zle kobi koju simbolizira, nakon što je za trojicu likova predstavljala uspomenu i motiv domovine, kako priča odmiče pustinja se pretvara u motiv putovanja, zatim motiv divljine i naposljetku postaje njihov grob.

Migrantski narativ, kao i sva težina migrantskog života, u noveli *Ljudi na suncu* možda je i najbolje sažeta u riječima koje 'Abū Qajs izgovara na početku djela, govoreći o profesoru iz lokalne škole koji je umro u noći prije nego je njihovo selo okupirala jevrejska vojska. 'Abū Qajs kaže:

---

⁴⁷ Ibid, str. 15.

⁴⁸ Ibid, str. 15.

⁴⁹ Ibid, str. 16.

„Neka ti se Bog smiluje profesore Salime... Šta misliš da si živ, da te je zadesila sva bijeda koja je zadesila mene... Da li bi učinio ono što ja činim sada? Bi li pristao da nosiš svo svoje blago na leđima i da preko pustinje bježiš u Kuvajt ne bi li našao zalogaj hljeba?“⁵⁰

Ovdje ponovo nailazimo na motiv pustinje, koja predstavlja prepreku, ali i jedini mogući način i nadu da 'Abū Qajs dođe do Kuvajta a samim tim i načina da svojoj porodici pruži bolji život. Pored beznađa migrantskog života i svih prepreka na koje migranti nailaze na svome putu prema cilju, ono što ih održava u životu jeste upravo nada u bolje sutra, makar to značilo ponovno preseljenje. 'Abū Qajsa, koji je najstariji od trojice likova i koji je proveo deset godina iščekujući bolje sutra koje uporno nije dolazilo, prijatelj nagovara da krene prema Kuvajtu, a migracija u Kuvajt za 'Abū Qajsa predstavlja motiv spasa i nade:

„Tamo je Kuvajt... Ono što je u njegovim mislima živjelo tek kao san i imaginacija nalazi se tamo preko... To mora biti nešto stvarno, od kamena, zemlje, vode i neba, a ne onakvo kakvo se javlja iz drijemeža u njegovoj klonuloj glavi. Tamo moraju postojati sokaci, ulice, muškarci, žene i dječurlija koja trče između stabala...“⁵¹

Također, veoma bitna simbolika leži u prevoznom sredstvu koje je Kanafānī odabrao kao način krijumčarenja trojice glavnih likova u djelu. Naime, nakon što upoznaju 'Abū al-Ĥajzurāna koji im nudi znatno povoljniju cijenu od ostalih krijumčara da ih preveze preko granice, otkriva im da je on zapravo vozač cisterne za vodu, koja je bila na popravku i koju on treba da vrati u Kuvajt. Ipak, i ovakvo vozilo za trojicu migranata je značilo nadu i šansu da u konačnici uspiju stići do cilja. Tokom opisa puta, Kanafānī nam pruža veoma simboličan prikaz cisterne:

„Golemo vozilo je probijalo put, sa njihovim snovima, porodicama, čežnjama, nadama, jedom, tugom, snagom, slabošću, prošlošću i budućnošću... Kao da je zahvaljujući nekoj nepoznatoj snazi navaljivalo da probije kakva ogromna vrata.“⁵²

Jedna od mogućih interpretacija simbolike cisterne jeste da ona, zajedno sa pustinjom, predstavlja motiv međuprostora i izolovanosti u kojem se migranti konstantno nalaze. Nakon što

---

⁵⁰ Ibid, str. 18.

⁵¹ Ibid, str. 21-22.

⁵² Ibid, str. 73.

čovjek biva protjeran ili prisiljen da napusti svoje rodno mjesto, veoma često se dešava da ga nijedna sredina ne prihvata u potpunosti, što ga tjera na stalni osjećaj života u međuprostoru. To nam dokazuje i loš način na koji krijumčar u Basri tretira trojicu likova, prije nego oni upoznaju 'Abū al-Ḥajzurāna.

Cisterna u noveli se također može tumačiti kao motiv izoliranosti sa kojom se suočavaju izbjeglice u kampovima, gdje postoji namjerna i svjesna segregacija, koja se vodi protiv generacija Palestinaca odnosno protiv zajednica koje bi svjedočile. Svjedočenje se na taj način prekida i čini nemogućim, jer svijet ne želi čuti, a svjedok je ostavljen u cisterni da umre. Osim toga, cisterna simbolizira i 'getoizirani' način života migranata kao i nijemu smrt migranata koji se nalaze u kampovima diljem svijeta.⁵³

Kraj novele sa sobom nosi nekoliko mogućih interpretacija, obzirom da, iako trojica glavnih likova umiru, riječi koje 'Abū al-Ḥajzurān izgovara djelimično ostavljaju dojam nedorečenosti:

„ - *Zašto niste zalupali u lim cisterne? Zašto niste vikali? Zašto... Iznenada sva pustinja poče odjekivati: - Zašto niste zalupali u lim cisterne? Zašto niste pokucali u lim cisterne? Zašto? Zašto? Zašto?*“⁵⁴

Iako je jasno da trojica likova nisu kucali iz straha da ne bi bili otkriveni, što bi svakako značilo njihov kraj, Kanafānī je s razlogom odabrao ovakav kraj novele. Naime, način na koji su likovi skončali svakako nam ostavlja prostor za otkrivanje simbolike koja se krije iza njihove smrti.

Postavljanjem ovog pitanja na kraju novele, autor etički angažira čitaoce, kako bi sami došli do odgovora na pitanje. Ako uzmemo u obzir tumačenje da trojica likova predstavljaju tri generacije Palestinaca, onda ovo pitanje možemo posmatrati i kao generalno pitanje koje se ne tiče samo trojice migranata u cisterni, nego svih Palestinaca, i protumačiti ga kao upit zašto palestinski narod neprestano umire. Također, jedna od mogućih interpretacija jeste da nisu lupali iz straha od skretanja pažnje na sebe, što je posljedica načina života kojeg su proveli u migracijama i progonstvu. Njihova pasivna smrt bez riječi također je bila znak otpora. Tišina je novi jezik kojeg Kanafānī koristi u finalnoj sceni. To je jezik migracija, kampova, zatvorenih života i iščupanih

---

⁵³ Dania Meryan, *Sites of (Post)colonial Becomings: Body, Land and Text in the Writings of Wilson Harris, Derek Walcott, Mahmoud Darwish and Ghassan Kanafani*, doktorska disertacija, School of English, Univerzitet u Lesteru UK, 2013., str. 173.

⁵⁴ Ḡassān Kanafānī, *Ljudi na suncu*, str. 88.

jezika; to je jezik opsade i 'bio-segregacije' zbog koje je bilo kakva ljudska komunikacija nemoguća. Ovo je jezik nove književnosti, rođene iz opsade.⁵⁵

Njihova migracija također simbolizira njihov pokušaj bijega od stvarnosti i sjećanja na gubitak domovine a smrt na kraju novele nam pokazuje kako je zapravo taj bijeg nemoguć, te da je njegov jedini mogući ishod smrt. Put na koji su krenuli može se protumačiti i kao suprotstavljanje sudbini, no to nas podsjeća na ranjivost koju migranti nose sa sobom, obzirom da se taj pokušaj završava nijemom smrću unutar cisterne za vodu, nekoliko kilometara od cilja ka kojem su se uputili. Ali i put predstavlja motiv za sebe, jedan veoma važan motiv u migrantskom narativu kojeg možemo tumačiti u njegovom doslovnom ali i prenesenom značenju. U 'Asadovoj situaciji put predstavlja njegovu prošlost i budućnost, njegov najveći strah i jedinu nadu, kao i njegovu sudbinu budući da je stalna migracija njegova sudbina:

*„Zar još ima puteva na ovom svijetu? Zar ih nije obrisao svojim čelom i saprao
znojem za svo ovo vrijeme? Svi govore to: naći ćeš se na putu!“⁵⁶*

Do samog kraja novele čitalac ne može prodrijeti u prirodu lika krijumčara 'Abū al-Ḥajzurāna i da li je on uistinu dobroćudan ili je njegov poduhvat isključivo s ciljem zarade. Neuspjeh prelaska granice koji rezultira smrću trojice likova možemo predstaviti i kao simbol neuspješnog vodstva u Palestini odnosno u ovom slučaju 'Abū al-Ḥajzurāna kao vođe. Prilikom prvog predstavljanja 'Abū al-Ḥajzurāna saznajemo da je on lično učestvovao u borbama pokreta otpora u Palestini te da je, pored trojice glavnih likova, i on sam migrant te da je izuzetno siromašan: *“Morate pažljivo slušati: auto nije moj... ja sam siromašniji od svih vas zajedno, i sve što imam sa tim je da sam njegov vođa.”⁵⁷* Također, dalje u noveli saznajemo da je ranjen u eksploziji vozila, i da se to desilo prije deset godina, tokom perioda kada je Palestina okupirana. Njegova žrtva je uistinu velika i u tom kontekstu ponovo nailazimo na motiv gubitka: *“Deset dugih godina pokušavao je prihvatiti stvari, ali koje stvari? Da jednostavno prizna kako je izgubio muškost u ime domovine?”⁵⁸* Ipak, njegov postupak na kraju novele odaje nam da je on zapravo izuzetno egoističan u svojoj namjeri da stekne materijalnu korist. Ovakav rasplet nam pokazuje kako migrantski način života, koji skoro nužno

---

⁵⁵ Dania Meryan, *Sites of (Post)colonial Becomings: Body, Land and Text in the Writings of Wilson Harris, Derek Walcott, Mahmoud Darwish and Ghassan Kanafani*, doktorska disertacija, School of English, Univerzitet u Lesteru, UK, 2013., str. 198.

⁵⁶ Ġassān Kanafānī, *Ljudi na suncu*, str. 25.

⁵⁷ Ibid, str. 49.

⁵⁸ Ibid, str. 59.

sa sobom nosi manjak materijalnih sredstava i siromaštvo, veoma često izvlači ono najgore u ljudima, čak i onda kada su oni u suštini dobroćudni.

“... ali čim je malo odmakao, naumpade mu nešto i ponovo ugasi motor. Vрати se do mjesta gdje je ostavio tijela i povadi novac iz džepova. Svuče Mervanov sat i vrati se u vozilo hodajući na petama.”⁵⁹

Kanafānījeva portretizacija likova dovodi nas do zaključka kako se u najtežim momentima javlja istinska priroda čovjeka jer se kod 'Abū al-Ḥajzurāna javlja njegova pohlepa i pored istinske tuge zbog smrti trojice migranata u cisterni njegovog vozila.

Pored simbolike, Kanafānī na nekoliko mjesta u djelu koristi figuru paradoksa. To naročito vidimo na kraju novele, gdje zbog šala koje službenici na granici zbijaju sa 'Abū al-Ḥajzurānom trojica migranata umiru, kao i u činjenici da oni zbijaju šale vezane za žene na račun čovjeka koji je u ratu izgubio muškost.⁶⁰ Naposljetku, možemo reći kako je Kanafānī u djelu vjerodostojno prikazao sliku Palestine deset godina nakon okupacije, Palestine čiji su stanovnici naseljeni u kampovima i logorima, pod teretom migrantskog života prisiljeni ilegalno preći granicu, a sve kako bi prehranili porodicu i sačuvali goli život, da bi u tom pokušaju ostali i bez toga.

---

⁵⁹ Ibid, str. 87.

⁶⁰ Omer Elmahdi i Abdulrahman Hezam, „The Deep Meaning of Symbolism Significance in Men in the Sun“, *Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 10, No. 1, 2020. str. 39. Dostupno na: <https://www.researchgate.net/publication/338148251> pristupljeno: 25. 3. 2021. godine.

4. Ḥasan Blāsīm: Migracije na početku trećeg milenijuma

4.1. Biografija

Prije nego počnemo sa analizom migrantskog narativa u Blāsimovim pričama, kratko ćemo se osvrnuti na njegov život kojeg karakteriše iskustvo migracije i migrantskog života u Finskoj. Naime, Ḥasan Blāsīm je rođen 1973. godine u Bagdadu, gdje je i studirao na Akademiji za film. Godine 1998. odlazi u irački Kurdistan odakle se tajnim kanalima za krijumčarenje ljudi uspijeva da prebaci u Finsku, što će biti jedna zanimljiva poveznica sa temom ovoga rada generalno, ali i migrantskim narativom u njegovim pričama. Iako njegove priče nemaju biografski karakter, na tom putu iskustvo je muke koje je dijelom prikazao kroz svoje priče. Blāsīm od 2004. godine sve do danas živi i radi u Finskoj. Prije nego je migrirao, na bagdaskom festivalu dobio je nagrade za svoje filmove *Gardenija* i *Bijela glina*, a nakon odlaska u Finsku nastavlja se baviti režiserskim radom gdje je snimio mnoštvo kratkih filmova i dokumentarnih emisija za televiziju. Zbog tema o kojima govori, a prvenstveno zbog kritičkog duha i oštrog jezika kojeg upotrebljava, njegove knjige nisu dobro prihvaćene u arapskom svijetu.⁶¹

Ḥasan Blāsīm piše na arapskom jeziku ali se njegove knjige objavljuju uglavnom u prijevodima. *Ludak sa Trga slobode* objavila je izdavačka kuća Comma Press 2009. godine. Uvršten je na prvobitnu proširenu listu za nagradu za stranu beletristiku lista *The Independent* 2010. godine. Srpkio Leštarić je preveo ovaj roman na naše jezike i taj prijevod je objavljen 2015. godine u Beogradu, izdavačka kuća Geopoetika izdavaštvo. Uređena i znatno cenzurisana verzija knjige objavljena je na arapskom jeziku 2012. godine i odmah je zabranjena u mnogim arapskim zemljama. Izdavačka kuća Comma Press je također izdala zbirku priča pod naslovom *Irački Krist* 2013. godine, i s ovom zbirkom je Blāsīm osvojio nagradu za stranu beletristiku lista *The Independent* 2014. godine. Obje zbirke kratkih priča prevedene su na nekoliko svjetskih jezika kao što su italijanski, švedski, finski, poljski, njemački i drugi. *Izložba leševa* je zbirka koja predstavlja izbor priča iz prethodne dvije zbirke i objavljena je u SAD-u 2014. u izdanju Penguin. *Izložba leševa* izabrana je za jednu od deset najboljih knjiga 2014. u izdanju Publishers Weekly. Blāsīm je tri puta nagrađivan od strane PEN-a. The Guardian ga je opisao kao "možda najvećeg živućeg

---

⁶¹ Ḥasan Blāsīm, *Ludak sa Trga slobode*, s arapskog preveo: Srpkio Leštarić, Geopoetika, Beograd, 2015.

pisca arapske proze". Njegova posljednja objavljena knjiga jeste roman pod naslovom *Allah 99* koji je objavio 2018. godine.⁶²

U kontekstu Blāsimovog autorskog rada, kada je riječ o stilu, on se ugleda na neke od velikih pisaca kao što su Gogolj, Kafka, Musil, García Márquez i Borges, koji se u kritikama njegovih knjiga često spominju kao njegovi uzori. Međutim, možemo reći kako on inspiraciju za migrantske narative crpi iz vlastitog života. On je postao međunarodno priznat autor zbog svojih kratkih priča koje piše na arapskom jeziku i u kojima govori o brojnim hororima kroz koje prolaze irački migranti, nakon što je i sam migrirao. Njegov status migranta u finskom društvu i finskoj književnosti još ga uvijek čini strancem, a s obzirom da piše na arapskom jeziku, ne može biti dio nacionalnog sindikata književnika za govornike finskog niti za govornike švedskog jezika. Ali Blāsimov književni rad je u svojoj osnovi transnacionalan. Njegov prvi medij gdje je objavljivao svoje priče bio je internet. Blāsimov život u Finskoj je pun uspona i padova, a nakon nekoliko godina borbe da postane punopravan građanin Finske kako ne bi bio samo jedan ilegalni migrant u nizu, zvanično je dobio finsko državljanstvo i pasoš. Ipak, tek nakon međunarodnog uspjeha i nakon što je prepoznat na svjetskoj sceni, Blāsim biva prepoznat i na finskoj književnoj sceni i pomjera se iz statusa stranca na jedan nivo familijarnosti.⁶³

4.2. Sukobi u Iraku na prelazu dva stoljeća

U ovom dijelu rada kratko ćemo se osvrnuti na historijske činjenice i dešavanja u Iraku u periodu o kojem govori Blāsim u svojim pričama kako bismo bolje razumjeli kontekst priča i šta je to dovelo do povećanih prisilnih migracija a samim time i doprinijelo nastanku migrantskih narativa. Politička sredina u kojoj se našao irački narod krajem prethodnog stoljeća pogodio je širenju određenih pojava u književnosti kao što je književnost biopolitike, koja spaja estetsko i političko kako bi proizvela nove književne fenomene, što prepoznajemo u Blāsimovim pričama. Kretanje izbjeglica i njihovi prelasci granica smatraju se prijateljskom suverenitetu država, kako onih kroz koje prolaze tako i onih u koje dolaze, te izazovom autoritativnoj ulozi države u regulisanju

---

⁶² Više informacija o radu ovoga autora može se pronaći na njegovom internet blogu <https://hassanblasim.net/> kojeg uređuje autor lično, i s kojeg su ove informacije također preuzete. (pristupljeno: 20. 4. 2021. godine)

⁶³ Olli Löytty, „Welcome to Finnish Literature! Hassan Blasim and the Politics of Belonging“, *Helsinki Collegium for Advanced Studies*, Vol. 23., No. 5., 2017., str. 67-68. Dostupno na: <http://hdl.handle.net/10138/228630> pristupljeno: 21. 4. 2021. godine.

svoje populacije. Granice su namijenjene ograničavanju kretanja izbjeglica, na način da se izbjeglica smještaju u društvena "geta", zaključavajući njihove života iznutra i izvana.

Kraj 20. i početak 21. stoljeća jeste ustvari vremenski kontekst u koji je Blāsim smjestio svoje priče. Naime, presudan događaj koji je obilježio noviju historiju Iraka jeste američki napad na Irak 2003. godine, čiji cilj je bio rušenje sekularnog režima Saddama Husseina i razvijanje određene demokratske perspektive u ovoj zemlji. Ovaj događaj omogućio je masovnost teokratskog pokreta, obzirom da većinsko stanovništvo, arapski šiiti, preuzimaju vlast. To dovodi do revolta dijela iračkih Arapa sunita, što rezultira oružanim suprotstavljanjem i naposljetku formiranjem ozloglašenog ISIL-a. Iako je formalno riječ o sukobu iračke vlade i pobunjenika, jasno je da se radi o sukobu dvije vjerske zajednice, sunita i šiita. Zbog toga se političko-idejni kontekst primarno prebaciva u vjerski. Osim toga, postoji i zapadna sila, u ovom slučaju SAD, koja je direktno uključena u zbivanja u Iraku, što je rezultiralo intenziviranim antizapadnim raspoloženjem koje je produkt s jedne strane povijesnih predrasuda koje uključuju imperijalizam i kolonijalizam, kao i političko-idejnim konceptima Zapada s druge strane, kao što su liberalizam, sekularizam i slično.⁶⁴ Zbog svih spomenutih događanja i sukoba, uprkos pojačanom antizapadnom raspoloženju, određeni broj iračkog stanovništva odlučuje se za migraciju upravo u zemlje Zapada, što ćemo vidjeti i kroz analizu Blāsimovih priča.

4.3. Migrantski narativ u kratkim pričama Ḥasana Blāsima

Blāsim nam u svojoj zbirci kratkih priča *Ludak sa Trga slobode* nudi višestruke prikaze i iskustva prisilnih migracija iračkog naroda. Veliki broj njegovih priča možemo svrstati u kategoriju nerealnih narativa, što nikako ne umanjuje, već naprotiv, doprinosi opisima horora kroz koji prolaze irački migranti. Blāsim se posebno posvećuje analizi paranoičnih umova kod likova koji se susreću sa nekim od svojih strahova u nerealnim oblicima kao posljedica traumatskih dešavanja kroz koje likovi, najčešće migranti, prolaze. Sve ove elemente Blāsim koristi s jednim ciljem, a to je da skrene pažnju čitalaca na dešavanja u Iraku i na iskustva i traume s kojima se migranti susreću kako tokom najčešće ilegalnog prelaska granica i tokom svojih putovanja, a zatim i nakon što dođu u prihvatne migrantske centre širom Evrope, ili čak uspostave jedan 'normalan',

---

⁶⁴ Saša Mrduljaš, "Europa i Arapski svijet: Poželjan i postojeći kontekst", *Polemos*, Vol. XIX, no. 38., 2016., str. 66. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/179543> Pristupljeno: 9. 5. 2021. godine

uobičajen život nakon što se odluče na asimilaciju prihvatajući sve što im evropsko društvo nameće u želji da postanu njegovim dijelom.

Iako se njegov stil često karakteriše kao magični realizam ili književnost apsurdna, njegove priče bave se stvarnim opipljivim stvarima i stvarnim iskustvima iračkih migranata. Većina priča se odvija tokom nekoliko proteklih decenija iračke historije: rat sa Iranom, posljedice zaljevskog rata, užasi koji su uslijedili nakon posljednje amerčke invazije i irački progon. Ipak, to nisu samo priče o ratu već priče o tome na koje sve načine rat prožima i utječe na ljude koji u njemu sudjeluju. Likovi u njegovim pričama su veoma često raseljeni i egzistencijalno izgubljeni. Jedna od centralnih tema njegovih priča jesu poteškoće na koje nailaze ljudi koji procesuiraju traume uzrokovane ratom.⁶⁵ Jedna od brojnih posljedica rata jesu prisilne migracije iračkog naroda, i to veoma često ilegalne migracije, o kojima ćemo ovdje govoriti.

U opisu zbirke *Ludak sa Trga slobode* kaže se kako, spajajući alegoriju s historijskim realizmom i podrivajući očekivanja čitatelja u nepokolebljivoj jezivoj komediji, ove priče uspijevaju biti i fantazmagorične i šokantno stvarne, lagane u dodiru, a prožete ličnom noćnom morom. Uz sav njihov očaj i mrak, ono što se provlači više od opsjedajućih slika rata ili ludosti onih koji bi od njega imali korist, jeste duh prkosa, neumorna hrabrost onih nekoliko likova koji održavaju vjeru s onim što je ostalo od ljudske inteligencije. Zajedno ove priče predstavljaju prvo veliko književno djelo o ratu iz iračke perspektive.⁶⁶

Blāsimovi protagonisti pokušavaju suzbiti prošlu traumu i stvoriti nove identitete ukorijenjene isključivo u sadašnjosti. Pa ipak, njihova se trauma ponovno pojavljuje u prostoru snova i u samoj priči, kao što je slučaj u priči „Košmari Karlosa Fuentesa“. Ovu priču svrstavamo u jedan od narativa koji nam govore o iskustvima migranata nakon dolaska u željenu zemlju. U njoj pisac najbolje pokazuje kako istinski identitet uvijek naposljetku isplivava, poneka čak i protiv čovjekove volje nakon što ga ovaj pokušava da potisne. Također nam služi kao jedan od primjera šta se dešava ukoliko jedan migrant želi da se potpuno asimilira u neko evropskog društvo. Kada govorimo o migrantskim narativima koji se bave fazom dolaska migranata u novu sredinu, jedno

---

⁶⁵ Olli Löytty, „Welcome to Finnish Literature! Hassan Blasim and the Politics of Belonging“, *Helsinki Collegium for Advanced Studies*, Vol. 23., No. 5., 2017., str. 68. Dostupno na: <http://hdl.handle.net/10138/228630> pristupljeno: 21. 4. 2021. godine.

⁶⁶ The Madman of Freedom Square | Hassan Blasim <https://hassanblasim.net/books-2/the-madman-of-freedom-square/> pristupljeno: 20. 4. 2021. godine

od ključnih pitanja jeste pitanje identiteta. Napuštanjem domovine i matične sredine i dolaskom u novu sredinu koja se često odnosi neprijateljski prema migrantima, oni se susreću sa jako puno pitanja i izazova. Neki od njih se opiru da napuste običaje i jezik svoje domovine, dok neki, poput glavnog lika ove priče, Iračanina Salima 'Abd al-Ḥuseina, žele da u potpunosti napuste sve što ih veže za njihovu domovinu i kreiraju potpuno novi identitet. Abdel Huseinov prvi korak po dolasku u Holandiju jeste promjena imena i on se odlučuje na ime Karlos Fuentes predstavljajući se kao Meksikanac, zatim je uslijedilo učenje jezika, i naposljetku život sa Holanđankom. Čak je i u društvu za Iračane govorio kako su oni: „obični tribalistički divljaci!“⁶⁷ No međutim, Fuentes nije ni pomislio da će se njegov primarni identitet javiti i proganjati ga u obliku noćnih mora. Njegove noćne more možemo tumačiti kao najgore strahove svih migranata koji se pokušavaju asimilirati u novo društvo: Fuentes sanja kako ne može da progovori na holandskom, kako ga djeca u sirotinjskom kraju gdje se rodio ismijavaju zbog imena, zatim kako je optužen zbog postavljanja bombe, ali u sudnici mu ne dozvoljavaju da govori holandskim jezikom i brojne druge. Iako na trenutak ovi strahovi djeluju irealno, činjenica da se oni javljaju u snu nam pokazuje da su oni duboko ukorijenjeni i potiskivani te da migrant, u ovom slučaju Fuentes, nema hrabrosti suočiti se s njima i samim time ih zakopava u podsvijest. Naposljetku, nakon što ne uspije pronaći način da se suoči sa svojim snovima, Fuentes izvršava samoubistvo jer se u snu suočio sa Selimom Abdel Huseinom, prijašnjim sobom koji mu se izrugivao zbog nacionalnosti, iz čega vidimo da ni Fuentes sam sebi nije mogao da oprostí vlastitu izdaju iako je želja da postane Holanđanin bila jača.

Pitanje identiteta migranata u novom društvu za sobom povlači još jedno bitno pitanje, a to je pitanje odnosa prihvatanja odnosno odbacivanja migranata u društvu. Iako se na prvi pogled čini kako je Fuentes jako dobro prihvaćen u holandskom društvu, što vidimo i iz njegovog života sa Holanđankom, postavlja se pitanje koja je cijena tog prihvatanja, odnosno da li se svaki migrant koji se želi asimilirati u novo društvo mora u potpunosti odreći svoga porijekla i govoriti isključivo negativno o njemu kako ga novo društvo ne bi odbacilo.

Veliki broj migranata je svjestan da, ukoliko na neki način ne zabilježe svoju priču, svijet će veoma lahko zaboraviti da su oni ikada i postojali. Ali svaki od njih ima čak i po nekoliko priča, ovisno o tome ko treba da čuje tu priču. Tako nam u prvoj priči u zbirci pod naslovom „Arhiva i

---

⁶⁷ Ḥasan Blāsim, *Ludak sa Trga slobode*, str. 51.

stvarnost“, uvodeći nas u priču jednog migranta koji pristiže u švedski Centar za prihvat izbjeglica, Blāsim objašnjava kako:

„Svi migranti koji dođu u Centar za prihvat izbeglica imaju dve priče, jednu stvarnu i drugu za službenu evidenciju. Priče za arhivu su one koje novodošavše izbeglice serviraju da bi stekle pravo na humanitarni azil. Te se priče zapisuju u Imigracionoj upravi i čuvaju se u kartoteci i ličnim dosijeima. A stvarne priče ostaju zapretene u dušama izbeglica, da ih proživljavaju iznova i iznova, u potpunoj tajnosti.“⁶⁸

Iz ovog dijela priče jasno vidimo kako su migracije i narativ dva neodvojiva koncepta te kako je za migranta neophodno da svoje iskustvo sačuva kroz priču. Blāsim dalje objašnjava kako se ove dvije priče ne mogu razgraničiti niti odvojiti. Migrant bira da službenicima Centra ispriča samo onaj dio priče koji će mu pomoći da dobije azil, što ne znači da ostatak te priče neće čuti neko drugi, u nekoj drugoj situaciji. Ponekad bira da izmisli i doda imaginarne, čak irealne, elemente svojoj priči, ali zbog teških iskustava kroz koje prođe, postoji velika mogućnost da ni on sam ne zna koji elementi su tačni a koji su plod njegove mašte i strahova, kao što je slučaj sa glavnim junakom ove priče koji tvrdi da je proživio vremenski period od godinu i po u toku samo jedne noći. Zbog ove rečenice, čitava priča koju je migrant ispričao biva odbačena i migrant se šalje u bolnicu za mentalno oboljele.

Također, ovom pričom nam Blāsim otvara inače zatvorena vrata centara za traženje azila i omogućava pristup svjedočenju jednom ovakvom ispitivanju, usput nudeći mogućnost kritičkog prosuđivanja. Čitava priča ustvari i izgleda kao transkript jednog takvog intervjua, što dodatno pojačava iskustvo čitanja istinitog migrantskog narativa. Blāsimov narativ time postaje samorefleksivno propitivanje granica ovoga žanra. Priča sadrži nekoliko činova pričanja, obzirom da Blāsimov narator priča priču o intervjuu za potrebe azila, dok s druge strane osobi koja ga intervjuje govori o tome kako je bio primoran da govori neistinite priče pred kamerama tokom noći u kojoj je bio otet, što dodatno potvrđuje prethodni argument o važnosti priče odnosno narativa za migrante. Također, ova priča nam otkriva kako su zahtjevi za legalno pričanje priča za potrebe dobivanja azila proizveli kulturalna očekivanja kako bi trebala izgledati autentična

---

⁶⁸ Ibid, str. 9.

migrantska priča. Ova očekivanja nisu kreirana od strane pojedinca, već od čitave grupe ljudi koji učestvuju u procesu upravljanja migracijama – od nevladinih organizacija, filantropa pa do organizacija za globalno upravljanje migracijama.⁶⁹

Blāsim nam u brojnim pričama ističe važnost narativa odnosno prenošenja iskustva. U priči pod naslovom „Kozja pesma“ Blāsim ne govori konkretno o migracijama, ali nam govori o važnosti priče odnosno narativa. Iako likovi u ovoj priči nisu migranti, oni su, kao i likovi u ostalim Blāsimovim pričama, ljudi koji su preživjeli užase rata, progonstva i mučenja što je jedna od poveznica sa životima migranata. Naime, kroz priču o masi ljudi koji su došli da ispričaju svoju životnu priču u prostorije radija *Sjećanje* u emisiji koja za cilj ima da izabere najbolje tri priče u kojima će učesnici ispričati svoja najteža životna iskustva vlastitim glasom i jezikom, šalje nam jasnu poruku kako svaka osoba koja prođe kroz teška i traumatična iskustva u životu ima jaku potrebu da svoje iskustvo pretvori u narativ, i jedini poriv koji jedan učesnik na ovakvom takmičenju može da ima a koji je jači od pobjede na takmičenju za najbolju priču jeste poriv da ljudi saslušaju priču o njegovom životnom iskustvu i odaju mu priznanje zbog svega što je prošao. Iako su svi oni iskusili surovost rata, svaki od učesnika koji su se prijavili da govore o svojim iskustvima došao je ubijeđen da je njegova priča najbolja jer je najstrašnija i najtužnija i da upravo on zaslužuje nagradu, usput omalovažavajući priče i iskustva drugih ljudi, jer svaki čovjek jedino priznaje strah koji je iskusio na vlastitoj koži.

O važnosti narativa za migranta, govori nam još jedan Blāsimov junak, i to narator u priči „Alijev kofer“ koji bilježi priče migranata i kojeg je zaintrigirao život mladog 'Alija al-Bašrawija. O samom bilježenju priča, narator kaže: „Često mi se čini da ću život provesti u pisanju o nadrealnim pričama koje sam doživljavao na putevima ilegalne emigracije. To je moja rak rana koju ne znam kako da zalečim.“⁷⁰ Dalje u priči saznajemo da narator iz ove priče zapravo želi da se posveti bilježenju priča migranata na jedan ozbiljan, književni način, te da svoja iskustva ilegalnih migracija pretvori u imaginativnu književnu formu. Obzirom na tu konstataciju, čitalac ne može u potpunosti procijeniti da li je sam Blāsim narator u priči, odnosno da li govori u prvom

---

⁶⁹ Rachel C. Wilson, "Constructed Borders and Conditional Belonging: Refugee Narratives in Literature and Law" *English Honors Projects*, Vol. 41, 2017., str. 1-3. Dostupno na: https://digitalcommons.macalester.edu/english_honors/41 Pristupljeno: 26. 4. 2020. godine

⁷⁰ Hasan Blāsim, *Ludak sa Trga slobode*, str. 41.

licu, ili je u lik naratora utkao određene elemente iz vlastite biografije, i takav je slučaj u nekoliko priča u zbirci.

Iako smrt predstavlja prestanak života na ovom svijetu, kroz Blāsimove priče uočavamo kako za migrante predstavlja izuzetnu važnost i mjesto na kojem će tijelo i kosti nekog čovjeka biti ukopane. Naravno, ne dijele svi migranti jedinstveno mišljenje po ovom pitanju, što vidimo kroz primjere junaka u nekoliko priča. Dok jedni brinu što će njihove kosti truhnuti u nekoj dalekoj zemlji, koja ih nikada nije u potpunosti prihvatila i gdje su im čak i ljudi u drugim grobovima potpuno nepoznati, drugi, poput lika Karlosa Fuentesesa, negoduju zašto čak ni mrtvi ne mogu da ostanu u zemlji u koju su migrirali i u kojoj su toliko htjeli da uspostave jedan običan, normalan život, ili kako to Blāsिम opisuje u priči: „*Fuentes nikada neće oprostiti svojoj braći koja su ga vratila u Irak i sahranila na groblju u Nedžefu.*“⁷¹ S druge strane, pojedini, poput migranta 'Alija al-Bašrawija iz gore spomenute priče, smatraju kako i kosti voljenih mogu naći mir u nekoj od evropskih zemalja, kad već tokom života nisu uspjeli da taj mir dočekaju. Naime, nakon što je njegova majka preminula od moždanog udara, 'Ali sebi postavlja jedan jedini cilj, a to je da stigne do Finske noseći majčine kosti u koferu, nadajući se da će ona barem tamo pronaći mir obzirom da je u životu mnogo propatila.

Pojam granica je veoma bitan u migrantskim narativima. Granice u političkom ali i u geografskom smislu predstavljaju glavnu prepreku za migrante koji žele da dostignu svoj cilj i stignu do željene zemlje. Ipak, ako uzmemo u obzir vrijeme u kojem živimo i postojanje izuzetno razvijenih sistema praćenja, tehnologije i naoružanja, možemo se zapitati kako to da su ilegalne migracije tako učestala pojava. Na tu pojavu se osvrće i narator priče „Taj zloslutni osmeh“, koji kaže: „*Sa svojim divljačkim psima prolazili su vojnici što čuvaju granice koje sam ja prešao peške.*“⁷² U ovoj priči, poveznica između naratora priče i autora jeste što su obojica migrirali u Finsku. Ponovo dakle imamo primjer migrantskog narativa u kojem nam protagonist u priči prenosi svoje iskustvo života u novoj sredini, nakon migracije, što je veoma važan aspekt migrantskih narativa u cjelini, a ključno pitanje koje se postavlja u tom kontekstu jeste pitanje prihvatanja odnosno odbacivanja migranata u društvu. Pored toga što narator posmatra i opisuje obični svakodnevni život svojih sugrađana Finaca, on nam predstavlja i drugu stranu finskog

---

⁷¹ Ibid, str. 56.

⁷² Ibid, str. 66.

društva, onu koja je neprijateljski nastrojena prema migrantima i koja ih odbacuje. Iako se u centru priče nalazi naratorov osmijeh kojeg on naziva zloslutnim jer ga nije uspio prikriti tokom čitavog dana i koji mu je donio samo nevolje, jedna od nevolja na koju tog dana narator nailazi jeste jedan finski bar. Govoreći o tom baru i njegovim posjetiocima, narator nam otkriva kako je neprijateljski dočekan u tom baru, uz brojne uvrede i psovke. Ubrzo po ulasku u bar, narator shvata da se obreo u neonacističkom svratištu. Svojim ulaskom u jedan ovakav bar, narator je prekršio jedno od nepisanih pravila kojih se migranti moraju pridržati u evropskim zemljama, a to je između ostalih, da nisu poželjni na svakom mjestu i u svakom objektu. Kako bi opisao situaciju u kojoj se protagonist priče našao, autor koristi veoma zanimljivo poređenje opisujući kako je u očima posjetilaca bara narator izgledao kao domaća životinja koja je prešla granicu dozvoljenog. Kao posljedica kršenja ovog pravila, četvorica momaka, koji su bili u baru kada je narator ušao, kasnije ga presreću u parku i nanose mu teške i bolne udarce. Iako ne možemo izvoditi generalne zaključke na osnovu primjera jedne situacije, jedna od pouka koju narator pokušava da prenese jeste da migranti u bilo kojem društvu moraju biti svjesni svog položaja. Naposljetku, čak i nakon što se probudi u bolnici sav u ranama, narator zadržava svoj zlokobni osmijeh na licu koji se čak može smatrati nadrealnim ili s druge strane naratora možemo staviti pod lupu psihoanalize. U bilo kojem od ova dva slučaja, jasno se vidi Blāsimova sposobnost upotrebe različitih elemenata kako bi priča u isto vrijeme bila surova ali i vjerodostojna.

Priča koja možda i najstravičnije ali i najvjerodostojnije prikazuje težinu i horor migracija jeste priča pod naslovom „Kamion za Berlin“. U ovoj priči, migrantski narativ je prenesen kao priča 'Alija al-Afġānija koju je on ispričao naratoru priče, a ovaj je zatim zapisao, kako kaže, u tami. Narator priče, što bi mogao biti i sam autor koji govori u prvom licu i iz vlastitog iskustva, također kazuje jednu opasku koja nam je izuzetno važna za analiziranje načina na koji se migracije percipiraju danas među širim masama kao i načina na koji evropski provodioci zakona tretiraju migrante:

„Mediji ne prenose crne komedije, pa do vas ne dolaze ni priče o tome šta rade demokratske evropske vojske kad po noći, u ogromnim šumama, uhvate grupu prestravljenih ljudskih bića, smočenih od kiše i iznurenih glađu i hladnoćom. Lično sam bio svedok kada su bugarski vojnici ašovom mlatiti mladog Pakistanca sve dok

nije izgubio svest. Zatim su nam svima naredili da na onoj studeni uđemo u poluzaleđenu reku.“⁷³

Ključna riječ koju narator izgovara jeste demokratija, u kontekstu demokratske evropske vojske, jer način na koji se vojske ponašaju i tretiraju migrante, zasigurno se ne može tumačiti kao demokratski što nas dovodi do nerado prihvaćenog zaključka kako demokratija u Evropi najčešće važi samo kada se radi o Evropljanima, a kada je riječ o migrantima demokratija poprima drugačije oblike i, kao što vidimo iz ovog primjera, odobrava i dozvoljava nasilje i zlostavljanje ljudskih bića.

Priča nam također šalje poruku o nemilosti i pohlepi krijumčara koji se bogate na mucu migranata čije je jedini cilj da pređu granicu, i u slučaju trideset i pet mladića iz ove priče koji su se našli u hadži Ibrahimovom kamionu, stignu do Berlina. Nesavjesno ponašanje krijumčara i švercera ljudima jeste jedna od poveznica ove priče sa prethodno analiziranom novelom *Ljudi na suncu*. Baš kao što trojica migranata iz Kanafanijeve novele *Ljudi na suncu* umiru krivicom krijumčara, isto se dešava i sa migrantima u priči „Kamion za Berlin“, iako nam Blāsim čak i ne nudi tačan razlog zašto krijumčar napušta kamion sa migrantima. Nakon što krijumčar iz nepoznatog razloga ugasi kamion i napusti ga bez ikakvog objašnjenja, migranti zatvoreni u kamionu su prepušteni sami sebi, nakon čega počinje krvava borba za goli život što Blāsim opisuje veoma slikovito i na sebi svojstven način brutalno. Nakon četiri dana borbe za opstanak, srpska policija je pronašla trideset i četiri leša u kamionu zaustavljenom u šumi u jednom pograničnom gradu. U međuvremenu, migranti koji su bili zatvoreni u kamionu su vikali, lupali u vrata kamiona, međusobno se tukli i grebali, zazivali Boga, otimali hranu jedni od drugih da bi na kraju preminuli, što od nedostatka zraka, hrane i vode, što od povreda koje su nanijeli jedni drugima. Kada su otvorili zadnja vrata kamiona, jedini preživjeli mladić sav u krvi je iskočio iz kamiona i pobjegao u šumu. Detalj koji dodaje elemente nadrealnog i pojačava stravičnost priče jeste iskaz starog srpskog policajca Jankovića koji je tvrdio da se preživjeli mladić pretvorio u sivog vuka prije nego je pobjegao i nestao među drvećem.

Ova priča sadrži sve elemente migrantskog narativa, počevši od naratora koji objašnjava razloge svoje migracije kao bježanje od pakla ekonomske blokade, što nam jasno stavlja do znanja

---

⁷³ Ibid, str. 23.

da se radi o prisilnoj migraciji. Dalje nam govori o etapama svoje migracije, prvo o svom kratkom boravku u Istanbulu koji je bio usputna stanica za dalje prebacivanje ilegalnim migrantskim putevima i svom poslu tu kako bi skupio novac za dalje, zatim o vlastitom analiziranju kako da se prebaci dalje i o svojim susretima sa krijumčarima i naposljetku svoj susret sa krijumčarem 'Alijem al-Afgānijem od koga je i prenio priču o kamionu za Berlin. Priča u priči, odnosno al-Afgānijeva priča o kamionu za Berlin, sadrži detaljan i nadasve jeziv opis putovanja koje se nažalost tragično završava.

Priča „Kamion za Berlin“ predstavlja paradigmu već poznatu u svim poljima, od globalizacije do migrantskih studija, prema kojoj se migranti zadržavaju i ograničava im se kretanje dok s druge strane imamo konstantan protok kapitala i drugih dobara bez ikakvih problema. Kako smo vidjeli kroz primjere, Blāsim ne samo da ne liječi već on intenzivira migrantsku traumu koju proživljavaju likovi u njegovim pričama. Šume i granice predstavljaju ključni imaginativni lokus u njegovom kompleksnom istraživanju nasilja kojim se vrši nad tijelima ilegalnih migranata. U tu svrhu, Blāsim veoma često koristi životinjske metafore, što smo i vidjeli u prethodnom primjeru, gdje se migrant u očima policajca pretvara u vuka.⁷⁴

Naposljetku možemo reći kako je Blāsim iskoristio svoju poziciju iračkog migranta u dalekoj Finskoj kako bi čitaocima širom svijeta prenio iskustva i narativ migranata koji su prisiljeni napustiti svoju zemlju. Obzirom da se on prvenstveno bavi filmom, često u pričama koje smo analizirali primjećujemo scene koje su skoro filmski prikazane, sa brutalnim i stravičnim detaljima. Pored bavljenja filmom, kako smo već naveli, njegov prvi medij gdje je objavljivao svoje priče bio je internet, stoga se Blāsim ne ograničava samo na priču u vidu pisane odnosno printane riječi nego koristi sve njemu dostupne načine kreativnog izražavanja a s ciljem prenošenja migrantskog narativa. Blāsim je i danas aktivan na svom internet blogu gdje se mogu naći informacije o njegovom profesionalnom radu kao i kritike i prikazi njegovih djela objavljeni u različitim medijima.

---

⁷⁴ Rita Sakr, “The more-than-human refugee journey: Hassan Blasim’s short stories”, *Journal of Postcolonial Writing*, Vol. 54, No. 6, 2018., str. 767-770. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/17449855.2018.1551269>
Pristupljeno: 24. 4. 2021. godine

Zaključak

Čovjek je u osnovi biće promjene i kretanja. Veoma često, nepovoljne prilike u kojima se nađe pojedinac ili nacija dovode do toga da čovjek mijenja sredinu u kojoj živi što nazivamo migracijama. Pored kretanja, u osnovi čovjekovog bića jeste i potreba da prenese svoje životno iskustvo ili da ispriča priču kojoj dodaje nestvarne i izmišljene elemente, ali uvijek s ciljem da prenese određenu poruku slušaocu, odnosno ako govorimo o pisanoj formi priče, čitaocu. Zbog toga smo se u ovom radu bavili migrantskim narativima. Arapski narod je kroz historiju iskusio brojne ratove, ekonomsku nestabilnost i političku nesigurnost, kao i mnogobrojna previranja među pripadnicima različitih vjerskih skupina, što je sve skupa naposljetku rezultiralo čestim migracijama, najčešće u zapadnoevropske zemlje ali i u druge krajeve svijeta. Primarni fokus ovoga rada bili su migrantski narativi u arapskoj književnosti novije historije. Za potrebe analize migrantskih narativa u arapskoj književnosti koristili smo djela trojice autora i to roman *Sezona seobe na sever* al-Ṭayyiba Šāliha, zatim novelu *Ljudi na suncu* autora Ġassāna Kanafānija i naposljetku zbirku kratkih priča Ḥasana Blāsima pod naslovom *Ludak sa Trga slobode*.

Sudanski autor al-Ṭayyib Šālih nastoji prikazati migrantsko iskustvo i život dvojice likova čiji životi u jednom trenutku bivaju isprepleteni. Njihova migracija nije prisilna, oni se dobrovoljno odlučuju da napuste domovinu i nakon nekog perioda provedenog na sjeveru, vraćaju se u Sudan. Upravo ovo iskustvo migracije oblikuje ne samo njihove identitete i sudbine, već uveliko utiče i na sudbine i živote ostalih likova sa kojima dolaze u susret tokom svojih života. Zaključak do kojeg dolazimo jeste činjenica da migracija predstavlja jedinstveno iskustvo i oblikuje identitet i stavove čovjeka, čak i onda kada osoba toga nije svjesna, kao što je to slučaj sa naratorom u romanu *Sezona seobe na sever*.

Kod Ġassāna Kanafānija se susrećemo sa potpuno drugačijim migrantskim narativom. U noveli *Ljudi na suncu*, autor nam donosi priču trojice palestinskih migranata koji pokušavaju na ilegalan način da pređu granicu. Priča je krajnje simbolična a njen kraj je tragičan. Trojica likova, različite životne dobi, ponukani kolektivnom i individualnom tragedijom, odlučuju se na migraciju kao jedino preostalo rješenje. Kanafānijev narativ u sebi nosi brojne po(r)uke, a jedna od njih jeste ta da palestinski narod, od izraelske okupacije do vremena kada je novela objavljen pa čak i danas, bezglasno umire, gušeći se u cisterni, dok svijet ne čini ništa da spriječi ubijanje, i na taj način biva saučesnik u najvećem zločinu današnjice.

Irački autor Hasan Blāsim kroz kratke priče nudi prikaz migrantskog narativa smještenog u skoriji vremenski period, tačnije početak 21. stoljeća. Njegovi likovi su najčešće migranti prisiljeni da napuste Irak zbog rata ili političkog progona, a njihov cilj su zemlje Evrope. Iz njegovog narativa zaključujemo kako migracije sa sobom donose brojne poteškoće, počevši od nehumanih uslova tokom procesa migracije do načina na koji su migranti prihvaćeni, ili tačnije odbačeni, u društvima u koje dolaze. Autor kroz scene, koje nalikuju filmskim, oslikava tegobnu stvarnost i prikazuje svu surovost i horor kroz koji prolaze migranti, a ta iskustva nerijetko dovode do toga da životi migranata završavaju tragično.

Naposlijetku, iako se svaki od autora na sebi svojstven način bavi migrantskim narativom, u skladu sa vlastitim iskustvima i kontekstom iz kojeg dolazi, dolazimo do zaključka da je migrantski narativ neophodno sredstvo i način da se iskaže i prenese iskustvo migracije koja je skoro uvijek praćena tegobnim i negativnim osjećajima. Važno je napomenuti kako domovina zauzima izuzetno važno mjesto u životu svakog čovjeka što smo utvrdili i kroz migrantske narative kojima smo se bavili, pa čak i onda kada migrant iz nje bježi jer je prognan ili je njegova domovina zahvaćena ratom.

المخلص

منذ بداية القرن العشرين، دخلت أنواع أدبية جديدة ببطء في الأدب العربي مثل الرواية والقصة القصيرة، وفي النصف الثاني من القرن العشرين، تم إدخال ابتكارات مهمة في الأدب. تميز العالم العربي في القرن العشرين بالهجرة لذلك قرر العديد من المؤلفين الكتابة عن الهجرات. في هذا البحث العلمي، تم تحليل مفهوم الهجرة في ثلاثة أعمال أدبية.

كانت الرواية الأولى التي تم تحليلها هي رواية "موسم الهجرة إلى الشمال" كتبها الطيب صالح. تتبع الرواية قصة رجلين، الراوي ومصطفى سعيد، هاجرا إلى لندن من أجل التعليم ثم عادا إلى السودان. أثرت هجرتهم على حياتهما وحياة الآخرين في مجتمعهم. الفرق الرئيسي بين هذه الرواية والكتابين الآخرين في البحث هي حقيقة أن هجرة الشخصيتين في هذه الرواية هي الهجرة الطوعية. في رواية "رجال في الشمس" أخبرنا غسان كنفاني قصة عن ثلاثة رجال فلسطينيين أُجبروا على عبور الحدود بحثًا عن عمل و أجره، فإن هجرتهم قسرية أو غير طوعية. تنتهي هجرتهم بشكل مأساوي وتنتهي الرواية بوفاتهم، هم يخنقون في صهريج المياه. آخر كتاب تم تحليله في البحث هي مجموعة قصص قصيرة بعنوان "مجنون ساحة الحرية" كتبها الكاتب العراقي حسن بلاسم. تدور العديد من قصصه حول هجرة العراقيين إلى أوروبا من بداية القرن الحادي والعشرين. فصاعدا الذين أُجبروا على مغادرة العراق بسبب الحرب أو الاضطهاد السياسي.

تعتبر روايات عن المهاجرين وسيلة مهمة لنقل تجربة الهجرات ورعبها. قضى كل من المؤلفين الثلاثة جزءًا من حياتهم كمهاجرين خارج أوطانهم ، لذلك نستنتج أن الوطن يلعب دورًا مهمًا في حياة كل شخص ، وهم يعودون إليه دائمًا، على الأقل من خلال الكتابة.

Izvori i literatura

Izvori:

- Blāsim, Ḥasan, *Ludak sa Trga slobode*, s arapskog preveo: Srško Leštarić, Geopoetika, Beograd, 2015.
- Kanafānī, Ġassān, *Ljudi na suncu*, s arapskog preveo: Munir Mujić, Connectum, Sarajevo, 2006.
- Šāliḥ, al-Ṭayyib, *Sezona seobe na sever*, s arapskog preveo: Srško Leštarić, Clio, Beograd, 2018.

Literatura:

- 'Abd al-Kāzīm Ibrāhīm, Hajjam, „Al-Šaḥṣiyyatu fī qīṣaṣi wa riwājāti Ġassān Kanafānī“, *Journal of Education College Wasit University*, Vol. 1, No. 11, 2012. Dostupno na: <http://eduj.uowasit.edu.iq/index.php/eduj/article/view/428/384>
- Bano, Shamenaz, „Ghassan Kanafani: The Palestinian Voice of Resistance“, *Angloamericanae Journal*, Vol. 3, No. 1, 2018. Dostupno na: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1324494>
- Berkley, Constance E., ur., *The Sudanese-Arab writer Tayeb Salih: a study of his journals, short stories and novels*, The Edwin Mellen Press, Wales UK, 2013.
- Duraković, Esad, *Poetika arapske književnosti u SAD: prožimanje književnih tradicija*, Zid, Sarajevo, 1997.
- Elmahdi, Omer i Hezam, Abdulrahman, „The Deep Meaning of Symbolism Significance in Men in the Sun“, *Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 10, No. 1, 2020. Dostupno na: <https://www.researchgate.net/publication/338148251>
- Gallien, Claire, „'Refugee Literature': What postcolonial theory has to say“, *Journal of Postcolonial Writing*, Vol. 54, No. 6, 2018. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/17449855.2018.1555206>
- Harlow, Barbara, *After Lives: Legacies of Revolutionary Writing*, Verso, London, 1996.
- Hassan, Wail S., *Immigrant Narratives: Orientalism and Cultural Translation in Arab American and Arab British Literature*, Oxford University Press, Oxford, 2011.

- Hassan, Wail S., *Tayeb Salih: Ideology and the Craft of Fiction*, Syracuse University Press, New York, 2003.
- Kanafānī, Ġassān, „Resistance Literature in Occupied Palestine“ u *Poetry of Resistance in Occupied Palestine*, prijevod sa arapskog na engleski jezik: Sulafa Hijjawi, objavljeno od strane Ministarstva kulture u Bagdadu, Irak, revidirana i uređena verzija iz 2009. godine.
- Karīma, Barakah, *Binyatu al-Šaḥsijjati wa al-Makāni fī riwāyati „Riġālun fī aš-Šamsi“ – Ġassan Kanafānī anmūdaġā*, doktorska disertacija, Univerzitet Muhammad Boudiaf, Alžir, 2018.
- Löytty, Olli, „Welcome to Finnish Literature! Hassan Blasim and the Politics of Belonging“, *Helsinki Collegium for Advanced Studies*, Vol. 23., No. 5, 2017. Dostupno na: <http://hdl.handle.net/10138/228630>
- Maġnāḥ, Rāniya, *Al-Namādiġu al-Bašariyyatu fī riwāyati 'Mawsim al-ḥiġrati ilā al-Šimāli'*, doktorska disertacija, Univerzitet Muhammad Boudiaf, Alžir, 2015.
- Masmoudi, Ikram, „Modern Migration in Two Arabic Novels“, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, Vol. 10, No. 2., 2010. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/44201452_Modern_Migration_in_Two_Arabic_Novels
- Meryan, Dania, *Sites of (Post)colonial Becomings: Body, Land and Text in the Writings of Wilson Harris, Derek Walcott, Mahmoud Darwish and Ghassan Kanafani*, doktorska disertacija, School of English, Univerzitet u Lesteru, UK, 2013.
- Mir, Salam, "Palestinian Literature: Occupation and Exile" *Arab Studies Quarterly*, Vol. 35, No. 2, 2013. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/10.13169/arabstudquar.35.2.0110>
- Mrduljaš, Saša, "Europa i Arapski svijet: Poželjan i postojeći kontekst", *Polemos*, Vol. XIX, No. 38., 2016. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/179543>
- Muftić, Teufik, *Arapsko-bosanski rječnik*, Rijaset IZ u Bosni i Hercegovini, Izdavački centar El-Kalem, Sarajevo, 2004.
- Said, Edward W., *Orijentalizam*, preveo: Rešid Hafizović, Svjetlost, Sarajevo, 1999.
- Said, Edward W., *Reflections on Exile and Other Essays*, Granta Books, London, 2001.
- Sakr, Rita, “The more-than-human refugee journey: Hassan Blasim’s short stories”, *Journal of Postcolonial Writing*, Vol. 54, No. 6, 2018. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/17449855.2018.1551269>

- Seblini, Nour, „Get Lost in a Self-Drama Triangle with Tayeb Salih's Season of Migration to the North”, *International Journal of Arts & Sciences*, Vol. 10, No. 2., 2017. Dostupno na: https://www.academia.edu/35568656/Get_Lost_in_a_Self_Drama_Triangle_with_Tayeb_Salihs_Season_of_Migration_to_the_North
- Sellman, Johanna B., *The Biopolitics of Belonging: Europe in Post-Cold War Arabic Literature of Migration*, doktorska disertacija, Univerzitet u Teksasu, Austin, 2013.
- Šumalī, Qustandī, „Al-Ittiḡāhātu al-adabiyatu wa al-naqdiyyatu fī al-adabi al-filistīniyyi al-ḥadīthi“, *Bethlehem University Journal*, Vol. 7, No. 8, 1988. str. 22-23. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/26445067> Pristupljeno: 3. 7. 2021. godine
- Volčič, Zala, „Media, Identities, and Immigrants: Arab Satellite Television in Italy”, *Medijska istraživanja: znanstveno-stručni časopis za novinarstvo i medije*, Vol. 12, No. 2, 2006. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/22986>
- Wilson, Rachel C., "Constructed Borders and Conditional Belonging: Refugee Narratives in Literature and Law" *English Honors Projects*, Vol. 41, 2017. Dostupno na: https://digitalcommons.mcalester.edu/english_honors/41

Internet izvori:

<https://www.iom.int/key-migration-terms>

<https://www.unhcr.org/what-is-a-refugee.html>

<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56112>

<https://hassanblasim.net/books-2/the-madman-of-freedom-square/>